

Sećanja na detinjstvo: odrastanje žena s invaliditetom

Marijana Čanak (ur.)

Izdavač: ...IZ KRUGA – VOJVODINA, organizacija za podršku ženama s invaliditetom

Za izdavača: Svjetlana Timotić

Recenzije: Svenka Savić, Galina Maksimović, Ana Kotur-Erkić

Dizajn korica: Nenad Samardžija

Prelom: Nenad Samardžija

Fotografije na koricama: Privatne arhive

Štampa: Promo S, Novi Sad

ISBN-978-86-88141-06-2

Tiraž: 500

Distribucija: IZ KRUGA VOJVODINA,

Bulevar vojvode Stepe 67, Novi Sad, +381 21 633 4584,

www.izkrugavojvodina.org, www.portaloinvalidnosti.net

Ova publikacija je objavljena uz podršku fondacija Mama Cash i Rekonstrukcija ženski fond.

**ma
ma
cash**

R REKONSTRUKCIJA
ŽENSKI FOND

Mišljenja iznesena u publikaciji ne moraju nužno predstavljati i mišljenja donatora.

Copyright © IZ KRUGA VOJVODINA, 2022.

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne sme se reprodukovati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja izdavača.

**Sećanja na detinjstvo:
odrastanje žena s invaliditetom**

Novi Sad, 2022

SADRŽAJ

<i>Reč izdavača</i>	7
Aleksandra D. Tomašević	
<i>Demoni ispod kreveta u dečjoj sobi</i>	9
Ana Ilić	
<i>Vrtlog emocija, poezija</i>	11
Anđelina Trifić	
<i>Kućica za barbike</i>	13
Biljana Nedić	
<i>Budna u uspavanom svijetu</i>	15
Dragana Prolić	
<i>Sad moraš sama</i>	19
Dušica Lipovac	
<i>Barbiku zamijenila mačem</i>	21
Jasna Grizer	
<i>Devojčica iz vode</i>	25
Jelena Backović	
<i>Samo pet stepenika</i>	29
Jelena Rašić	
<i>Ne zaboravi da se igraš</i>	31
Jelena Šofranac	
<i>Priča o Svilenoj Bombonici</i>	35
Jovana Džever	
<i>Ona je kompas</i>	41

Jovana Đukić	
<i>Ponosna na buntovnicu u sebi</i>	45
Marica Čikiriz	
<i>Strah od straha drugih</i>	47
Marija Karadarević	
<i>Devojčica žena</i>	49
Marija Milanović	
<i>Slobodna da pitaš</i>	51
Milesa Milinković	
<i>Željna izazova, širine i prostora</i>	55
Milica Janković	
<i>San o vojničkim čizmama</i>	57
Nina Portolan	
<i>Shvatićeš da si prihvaćena</i>	61
Olivera Ilkić	
<i>Hrabrost nije odsustvo straha</i>	65
Tanja Mandić Đokić	
<i>Zajebavaj se, curo!</i>	67
Vesna Paušić	
<i>Znanje ti ne mogu oduzeti</i>	71
<i>Iz recenzija</i>	75

Zahvaljujemo svim ženama koje, ne samo da su prihvatile poziv da evociraju svoja sećanja na detinjstvo, nego su nesebično širile ideju i pozivale druge žene da im se pridruže u pričanju svojih priča. Bez njih ove publikacije ne bi bilo.

Reč izdavača

Novinarka *Portala o invalidnosti*, Marijana Čanak, zabeležila je iskustva i sećanja žena s invaliditetom koje su odrastale u poslednje tri decenije prošlog veka i na smeni vekova. Pojedina iskustva i sećanja pripremila je kao medijske priloge i možete ih čitati na Portalu o invalidnosti, a dvadeset i jednu priču, priču koju su ispričale o devojčicama u sebi, priredila je za nas u ovoj publikaciji.

Otvorila nam je prozor kroz koji možemo da zavirimo u iskustva odrastanja žena s invaliditetom i njihova sećanja na sebe devojčicu.

Kako su u detinjstvu zamišljale današnju sebe?

O čemu su sanjale, od čega su strepele?

Šta ih je tad najviše bolelo, a šta najlakše razveseljavalo?

Šta im je bilo potrebno, a nisu imale?

Čime su ih obasipali, a nije im trebalo?

Kakve bi bile da su odrastale u drugom vremenu, na drugačijem mestu?

Koliko često danas prepoznaju tu devojčicu u sebi?

Kakav joj je izraz lica?

Kako je neguju?

Koje njihove talente i svojstva ona čuva?

Šta bi današnje one rekle sebi devojčici?

Demoni ispod kreveta u dečjoj sobi

Aleksandra D. Tomašević, Pančevo

Sa setom, ali i blagim osmehom razumevanja u uglu usana, sećam se male Aleksandre. Nesigurnog i nespretnog koraka, odranih kolena i laktova, razbijene brade od padanja. To je devojčica koja nikad nije naučila da vozi bicikl i koja je ostajala kod kuće kada bi drugari išli da se voze, ili bi ih gledala kroz prozor tatinih kola kako se igraju, dok ona svaki dan to vreme provodi na terapiji i u salama za vežbanje.

Ona je sanjala da peva, ide u muzičku školu i bude na sceni, ali se uvek, isto tako, pitala kako će se na nju popeti, kad svaka bina ima visoke stepenice.

Na fizičkom u školi, najviše je videla koliko je drugačija. Uvek je bila sporija, manje spretna. Ljutila se što je tako i pokušala da razume kakav je to osećaj koji se javlja svaki put kad se nađe u društvu druge dece. Onda je u jednoj šetnji, rekla mami i tati: - *Ja nigde ne pripadam.*

Nesigurnost i nepripadanje. To su bili demoni koji su se krili ispod Aleksandrinog kreveta u dečjoj sobi. Nije znala kako je drugi vide, ali ona je sebe često gledala kao manje vrednu. Na njenu sreću, čista dečja srca prijatelja iz škole nisu se slagala s tim. Pratili su je sa nastave, nosili torbu, dizali kad se saplete i padne. Postupci roditelja takođe su bili takvi da mala Aleksandra u kući nikad nije osetila ni prezaštićenost, ni zazor, ni strah. Učili su je da sve može sama, kao sva druga deca, dok nije počela to da usvaja i shvata kao istinu.

Volela bih da je ta devojčica, kao devojčica, a i kasnije, u tinejdžerskim i ranim dvadesetim godinama, bila slobodnija, opuštenija, da je disala dublje. Da se nije plašila svake svoje greške i strepela od svakog novog poznanstva i odnosa, misleći da će biti odbačena. Kad bih imala priliku, rekla bih joj da je mnogo jača i sposobnija

nego što misli. Da će sve doći na svoje, da će sve imati svoj trenutak. Da ne kasni nigde, da će pronaći svoj put i svoje ljude koji će ostati, ma šta bilo. Zahvalila bih joj što, odrastajući, usput nije izgubila svoju iskrenost, otvorenost, dobrotu, i sposobnost da svako-ga prihvati onako kako je želela da drugi prihvate nju: bez zadržke, predrasuda i straha.

Došapnula bih joj da na isti način prihvati i samu sebe, jer je umor u redu i u redu je da nam za neke stvari treba više vremena, a još više je u redu da imamo neki svoj, drugi i drugačiji način na koji funkcionišemo, hodamo, trčimo... Da razbijena kolena nisu sramota. Sramota je biti kukavica, kriti se, tražiti izgovore i osećati samosažaljenje.

Vrtlog emocija, poezija

Ana Ilić, Vladičin Han

Moja sećanja nisu celovita, samo neki detalj, osećaj, miris, atmosfera, neka boja... Kad pomislim na malu mene, setim se kako hodam bosa po parketu i svuda je zeleno, jer je zelena zavesa spuštena na prozor, a napolju je jarko letnje sunce. Mama i tata odmaraju posle posla. Igram se tiho da ih ne probudim, možda ih zagrlim, legnem pored njih i gledam televiziju, a ton sam isključila. Ne znam zašto je to prvo čega se setim, s obzirom na to da imam mnoštvo jakih, konkretnijih uspomena. Možda jer sam se tad osećala sigurno i mirno; sve su mi dali, a sad, dok spavaju popodne, ja njih čuvam. To strujanje ljubavi – čuvam najbolje što umem one koji mene čuvaju, volim one koji mene vole – to je najveća sreća, na to se svodi život. Tako otvoreno i iskreno viđenje međuljudskih odnosa sačuvala sam do sad, mada to danas zovu naivnošću. Život je sam po sebi težak i komplikovan da bismo ga dodatno otežavali i komplikovali ograničavanjem svojih emocija. Prave stvari su potpuno iskrene.

Sećam se još nečeg, odmah nakon toga. Jednog leta imala sam običaj da nakon ručka uzmem malo ušteđevine, taman da kupim čokoladicu, čips i sokić, i izađem sama. Prošetam malo, obavim tu malu trgovinu i odem do lokalnog igrališta da to pojedem i gledam brata s društvom kako igraju basket, a nakon toga se svi iz ulice okupimo da igramo žmurke. Taj momenat, kad se sama spremim, sama izađem, sama se zavlačim između zgrada, pa sopstvenim sitnim novcem kupim ono što mi se gricka i uživam, sama odlučim gde ću i šta ću – to mi pruža neizmerno zadovoljstvo. To je suštinski deo mene: da obožavam samoću i da sama odlučujem na koji ću način voditi život, bez obzira na okolnosti. Tvrdoglavost je nekad mana, ali uvek sam je usmeravala tako da mi ide u korist.

Otkad znam za sebe, hoću da budem samostalna. Da znam kad mi nešto treba, šta je to, zašto i na koji način. Nezavisna od tuđih mi-

šljenja i normi. Da budem mudra. Da budem inspiracija, motivacija, podsticaj da sve bude bolje i da se svako trudi oko toga. Htela sam da budem oslonac svima. I jedino sam se plašila da u tome ne uspem. Plašila sam se da niko neće biti ponosan na mene. Plašila sam se da neću stići da ulepšam svet i učinim ga boljim.

Bolelo je kad shvatim da nešto ne mogu da promenim, kao da su moje želje i moje postojanje uzalud: bolelo je što neću moći više u plesnu školu, iako se trudim i svakog dana radim vežbe; bolelo je što često ne mogu da oraspoložim mamu; bolelo je što ne mogu da rešim sve finansijske teškoće u porodici; bolelo je što sam osećala da sam uzrok patnji; bolelo je što se mom ocu tresu ruke... Sve te boli i strahovi su našli svoj izraz u poeziji. Mislim da me je konzumacija umetnosti i moja kreativnost spasila tog vrtloga mojih burnih emocija u detinjstvu. Naučila sam da sve što se u meni zbiva kanališem na sopstveni razvoj.

Ipak, nisam mogla da želim ništa bolje, jer nisam ni znala kako je to živeti bolje. Trebalo mi je samo malo više godina da budem samo devojčica, bez ozbiljnih problema. Ali volim moje detinjstvo onakvo kakvo je. Iako bi možda ispalo bolje u neko drugo vreme i na drugom mestu, samo ovakvo je svojstveno meni, ne bih ga menjala.

Onako kako bi me neko opisao u tom dobu, opisao bi me i sada. Mirna, tiha, lepa, dobra, puna topline, pametna, kreativna, neobična, zanimljiva... Svaku od tih osobina sam produbila i ništa više nije tako jednostavno, niti naprosto dato, ali nastojim da svaka odluka koju donesem u životu bude odluka koja bi mi se dopala u detinjstvu, ili odluka koju bih umela samoj sebi da objasnim. To je moja konstanta: želim da se rukovodim onim čime sam se vodila kad sam videla svet kao neiscrpan izvor mogućnosti, kad sam verovala u sve oko sebe i u ljude. Moram tako, da bih i dalje verovala.

Maloj Ani bih rekla da nastavi da bude autentična i neustrašiva, postaće i bolja nego što želi.

Kućica za barbike

Andelina Trifić, Trstenik

Kad pomislim na sebe kao devojčicu, prvo se setim svoje želje da mogu da se igram s ostalom decom. Da mogu da trčim, da se igram između dve vatre, da igram lastiš, žmurke, jurke... U letnjem periodu moja sestra od tetke iz Kruševca dolazi kod nas i naše dvorište je puno dece. Nisam još uvek prohodala, pa mi moji ispod trešnje stave poljski krevet oko koga mogu da šetam uz pridržavanje i da gledam decu kako se igraju tu oko mene. Uglavnom ne mogu učestvovati u njihovoj igri, a to u meni budi najveći podstrek da prohodam.

Ne mogu da se setim kako sam u tom periodu zamišljala današnju sebe, verujem da mi je tada to bilo nezamislivo i beznačajno. Ono čega se sećam među tim prvim velikim željama, kad sam postala svesna sebe, bila je moja želja da se ostvarim u ulozi majke. O tome sam sanjala. I strepela da ću ostati sama, jer odrastam uz baku i deku koji su stari. Uvek je bila prisutna ta bojazan, pa sam molila boga da što duže požive.

Najviše me je bolelo što sam sate i sate morala provoditi radeći vežbe. Tada to nisam razumela. Sećam se da sam se često bunila, da nisam htela da vežbam, a onda bih *dobila po guzi* i vežbala uz suze. Da nije bilo tako, da baka nije bila toliko uporna i dosledna, danas sigurno ne bih bila u stanju u kojem sam, verovatno ne bih ni prohodala. Verujem da je baki bilo teško što je pribegavala svim tim metodama, ali se svim silama trudila da me osamostali.

Ako me pitate šta me je najlakše razveseljavalo, ne znam odgovor.

U periodu odrastanja najviše su mi bili potrebni mama i tata. Oni su poginuli u saobraćajnoj nesreći kada sam imala tri i po godine. Ne kažem da mi je bilo šta manjkalo, baka i deka su se trudili, možda i previše, potpuno su se posvetili meni. Ali ipak je među nama postojao veliki jaz u godinama (oko šezdeset) i uvek sam zamišljala kako

bi bilo da su mama i tata živi. Gde bismo živeli? Kuda bi me vodili? Pitanja su se nizala u svakoj mogućoj životnoj situaciji.

Kad samo pomislim... Čime su me obasipali? Brigom! Za sve su brinuli: da ne padnem, da se ne povredim, da ne prospem, da... da... da... Sećam se da su me učili kako da padam, jer nisam znala da se dočekam na ruke. Ovako smo to vežbali: ispravim se na noge, ustanem, oni me gurnu, padnem. Pa opet i opet, ko zna koliko puta. A svaki put me gurnu drugačije, s druge strane, da naučim da se snađem. Mrzela sam tu vežbu!

Da li iko od nas može znati kakav bi bio da je odrastao u drugom vremenu, na drugom mestu? Sigurno da ne. Znam samo da me je oduvek nervirala sredina i mentalitet ljudi u malom mestu u kojem i sada živim. Fizički invaliditet često povezuju s mentalnim. Ti pogledi i okretanje za mnom na ulici, to mi je oduvek smetalo. Uvek sam osećala te čudne poglede. Nebrojeno puta mi se desilo, kad sam već stekla neko samopouzdanje, da osetim pogled, pa se okrenem i pogledi nam se sretnu. Usledi njihov čudan okret, kao da kažu: - *Ne, ne, nismo gledali u tebe, samo ti se učinilo*. Da su mi roditelji živi, ne bih odrastala ovde, a vrlo verovatno ni u Srbiji.

Od te devojčice u meni ostaju upornost, volja, ponekad tvrdoglavost (ako treba kroz zid, onda i kroz zid). Kako je danas negujem? Neguju je moja deca, njih troje. Kroz njih vidim sebe. Trudim se da ih učim pravim životnim vrednostima. Kad se zaigramo, neka-ko me vrate u detinjstvo. Kao mala želela sam kućicu za barbike. Sećam se da sam izrezala fotografiju takve kućice iz nekog kataloga i čuvala sam taj papir kao najveće bogatstvo. Naravno, želja mi se nikad nije ispunila. Ali, kad je moja ćerka dobila takvu kućicu na poklon, bila sam presrećna i oduševljena, kao da mi se u tridesetim ostvarila dečja želja. Često se igram tom kućicom sa svoje dve ćerke, sin uskoči u tu priču kao Ken, a ja koristim priliku.

Sebi devojčici rekla bih da ne brine mnogo, jer sve nekako dođe na svoje. Rekla bih joj da nije bitan izgled već ono što čovek nosi u sebi. Da ne brine i ne bude tužna što u periodu odrastanja nije stekla prijatelje, jer će u studentskim danima upoznati prijatelje za ceo život.

Budna u uspavanom svijetu

Biljana Nedić, Ćorkovići / Banja Luka

Smijala sam se otkad pamtim sebe. Mislim da je taj osmijeh i kasnije kroz život pomagao da se lakše suočavam sa mračnim ljudima, dešavanjima i stvarima. Bila sam veoma nestašna, vjerovatno iz želje da sve saznam i iskusim. Danas znam da je to bila zahvalnost prema životu. Pamtim veliku ljubav, požrtvovanost i skromnost mojih roditelja. Tako sam i odrastala, uz skromne uslove, sa mnogo ljubavi i podrške. Oko nas se dešavao rat, kasnije sam morala zbog školovanja boraviti u internatima, ali moja sigurna luka, moj dom i moji roditelji uvijek su me čekali i ohrabivali u svemu što bih zamislila.

Pamtim koliko mi je prijao miris tek pržene kafe, miris zemlje, hladnoća izvorske vode, mraz po staklima prozora... pamtim bol krvavih koljena jer me ništa nije moglo spriječiti da dođem do željenog cilja, pa bih puzala kad moram.

Iz perspektive jednog radoznalog djeteta, zamišljala sam sebe u mnogo uloga, svakog dana sam htjela biti nešto drugo. Improvizovala sam predmete od svega što bih našla, oni su predstavljali telefon (nisam tada znala za postojanje mobilnog telefona), ključeve od auta i cigarete. Vidjela sam sebe u dugačkom kaputu i uvijek našminkanu (sve to imam danas, osim što ne konzumiram cigarete).

Uvijek me veselila igra. Jedva sam čekala da svane i da izjurim napolje. Djeca su se okupljala u mom dvorištu i započinjali smo svaki dan neki novi projekat. Jedan dan smo cijelo dvorište pretvorili u šumu tako što smo od lijeske i zove kršili grane i zabadali u zemlju. Moja ideja. Roditelji su se *oduševili* kad su došli kući poslije rada u polju. Živjela sam na selu i bili smo veoma slobodni, ta sloboda i jeste najvažnija stvar, kako tokom odrastanja, tako i kasnije u životu. Kako odrastamo, tako je sve manje imamo, jer kre-

ćemo biti roboti koji obavljaju svoje dužnosti, a zaborave da žive i da zapravo sve ono što nam treba imamo u prirodi. Znam da i sama danas sve manje imam te slobode, ali nisam zaboravila šta to znači, pa se trudim nadoknaditi. To se najlakše postiže kad radimo i bavimo se stvarima u kojima uživamo, rezultati i nagrade su tad neminovni.

Imala sam neku nepojmljivu hrabrost; dok je rat oko nas vrištao, majka se naravno plašila, ponajviše za mene. U jednom takvom trenutku sam joj rekla: - *Nemoj da se bojiš, ja sam tu.* Imala sam tad oko šest godina. Kaže mama da bih vojnicima govorila: - *Pozdravite mi tatu, čuvajte se i neka vas bog čuva.* Boljelo me što tata tih godina nije bio stalno sa nama. Znala sam da će se vratiti, ali mi je mnogo falio. Nije mi smetalo što je vladala nestašica hrane, odjeće i ostalih potrepština. Znam da mi je majka jedne prilike oplela hlače, nisam ih voljela, nisam se ni bunila. Ako imamo komad mesa, rekla bih da pošalje tati, da ćemo mi jesti nešto. Sve mi je to bilo u redu, samo da smo mi skupa. Moj otac se vratio iz rata, živ i bez ozbiljnih posljedica. Odnijela ga je korona prije godinu dana. Voljela bih sad onu hrabrost te djevojčice i mudrost da podnesem to nedostajanje. Obećavam sebi da ćemo se jednog dana u nekom drugom prostoru i dimenziji sresti i znam da hoćemo... ipak, teško podnosim njegovo odsustvo.

Maštala sam da imam brata jednog dana. Toliko sam ga vizualizovala, da sam satima mogla da ga gledam u svojim maštanjima kako se igra. Niko me nije mogao ubijediti da može da se desi da bude sestra ili da se ne desi ništa. Imala sam dvanaest godina kad mi je mama rodila brata.

Seoski život je lijep i drago mi je da sam odrastala na selu. Međutim, bio je i veoma težak. Otežavajuća okolnost je bio sam rat, kao i period poslije njega. Teško se dolazilo do novca, samim tim i do svega onog što bi život učinilo lakšim i dostojanstvenijim. Moji roditelji nijedan pošten posao nisu odbijali kako bi nabavili novac. A bilo je situacija gdje ni novac nije pomagao. Kad na selu koje je smješteno podno planine dođe zima, ona donese mnogo više pro-

blema. Snijeg bi bio preko jednog metra, puteve nam nisu čistili, ambulante su se zatvorile, kao i osnovna škola (imali smo je samo do četvrtog razreda). Jedini način bile su velike sanke koje vuku konji, tako smo se prevozili devet kilometara i onda nastavljali autima. Meni je to izgledalo kao da živim u bajci, tako su se moji roditelji i trudili da mi predstave, a samo oni znaju koliko je to bilo teško i naporno. Zato su mi ostale sve te ljubavi prema zimi, snijegu i surovosti prirode. A protiv njene sile se ne može, možemo joj se samo prilagoditi. Kao i životu. Trudim se tako i ja, pustiti ga da me nosi na svojim valovima. Ponekad su lagani i uživam lebdjeti na njima, ponekad su uzburkani i bacaju me, trudim se isplivati, da me ne progutaju. Voljela bih samo da se malo češće sjetim svega ovoga. Da sam češće budna u ovom uspavanom svijetu.

Ne znam kakva bih bila da sam rasla na nekom drugom mjestu. Jer šta god nosili u sebi, zaista taj socijalni, geografski status i drugi, odigra svoju ulogu na pozitivan ili manje pozitivan način. Svakako da sve ima svoj potencijal i da ga treba maksimalno iskoristiti.

Sebi kao djevojčici bih rekla hvala. Hvala što si vjerovala u svoje snove, što si bila hrabra i slobodna, razigrana i svoja.

Sad moraš sama

Dragana Prolić, Klek (Zrenjanin) / Novi Sad

Da, sad moraš sama! Ako krenem unazad i odem u detinjstvo, prva asocijacija mi je sreća... uprkos svim preprekama i nevoljama kroz koje sam prošla, a nisam bila sama. Detinjstvo mi je obeležila majka, borac i vojnik. Kad me neko pita kakvo detinjstvo sam imala, uvek kažem *srećno* i to zaista mislim.

Odrasla sam u *drugom vremenu*. Bilo je prepreka, nevolja, neprihvatanja, ali sam bila mažena, razmažena, možda i prezaštićena. Sada imam 48 godina, imam reumatoidni artritis (gadnu i podmuklu bolest), a za pojam invaliditeta sam čula, i uopšte shvatila šta to znači, mnogo kasnije. Deca uglavnom vide drugačije od odraslih, pa sam tako i ja mislila da me *nešto malo bole noge* i da će to proći. Ali nije prošlo. I to sam shvatila dosta kasno.

Kao devojčica bila sam nežna, povučena, providno mršava, duge kovrdžave kose, drugačijeg hoda koji je privlačio poglede drugih. To me je bolelo; boli i danas.

Moja majka, iako ne psiholog po struci, ali veliki životni psiholog, negovala mi je dugu kosu kako bi skrenula znatiželjne poglede sa mojih mršavih i nesigurnih nožica. Stavljala mi je šnalice jarkih boja, plela ogromne pletenice, pravila nesimetrične repiće. Kreativnost sam nasledila od nje.

Bila sam odličan đak iako sam često odsustvovala sa nastave i više Novih godina dočekala u bolnici nego kod kuće. U moje đачko vreme nije bilo privatnih časova, bolji đaci su pomagali slabijima, tako da je moja kuća uvek bila puna dece kojoj sam pomagala u savladavanju gradiva. Teško sam se kretala, zato su oni dolazili kod mene. Neki su dolazili samo zbog druženja. U mojoj sobi se popila prva kafa i zapalila prva cigareta, što možda i nije za pohvalu, ali svedoči o slobodi, kod mene je uvek sve moglo, imala sam slobodu.

Nisam imala velike snove, ne znam o čemu sam sanjala kao dete. Bila sam stidljiva i strah od javnog nastupa nisam nikad savladala; ni danas. Želela sam samo da budem kao drugi, da hodam *normalno*. Bilo je trauma i neprihvatanja. - *Draganica je bolesna i ne možete da se družite s njom*. To su reči koje neću nikad zaboraviti, ali ih danas lakše podnosim i pripisujem odrastanju na selu, neobrazovanju, zabiti i neosvešćenosti nekih ljudi. Neosvešćenost je i danas problem.

Bilo mi je žao mog brata. Mislim da je ostao uskraćen za veliki deo majčinske ljubavi, jer je majka veliki deo svog života provela sa mnom po bolnicama, ali život ti podeli takve karte i ti moraš da igraš.

Veoma sam ponosna na svoje roditelje, mnogo su mi dali, ne u materijalnom smislu. Mnogo ih volim, iako nisu više tu. Moj otac, pomalo u senci, ali s posebnom vrstom ljubavi koju očevi imaju prema ženskoj deci, svemu je pristupao na mudriji i nežniji način. Postoji jedan događaj koji uvek prepričavam ljudima koji me ne poznaju i koji mi nisu bliski. Sećam ga se s neizmernom radošću i osmehom oko glave. Otac me je ubedio da, umesto da kupim *levis 501*, polažem vozački ispit. Bila sam gimnazijalka tad, buntovnica, tinejdžerka u *Slobinom vremenu*, kad su čuvene leviske bile stvar prestiža. Naravno da sam se bunila i da me vozački ispit nije zanimalo, a danas sam ocu zahvalna do neba i dalje. Danas bez automobila ne bih mogla, jer su mi to druge noge. (Da pojasnim: u ovom vremenu, te čuvene *leviske* su kao *ajfon*.) - *Eto, ti sad voziš auto, a tvoje drugarice nose leviske i idu peške!* To je bio epilog priče.

Danas bih sebi, ipak, rekla da neke stvari uradim drugačije, odlučnije, bez osvrtnja unazad, ali – nema nazad. Iako imam *padanja*, ponosna sam na sebe, dobra sam osoba, umem da saslušam druge, prijatelji me vole, najbolja sam tetka na svetu, pozitivna sam i volim sebe.

Barbiku zamijenila mačem

Dušica Lipovac, Gradiška / Banja Luka

Mišljenje jednog doktora bilo je da nikada neću prohodati, da ću život provesti kao korisnica kolica. Mojim roditeljima odustajanje nije bilo opcija. Djetinjstvo na relaciji nekoliko gradova bivših jugoslovenskih država i po svim većim medicinskim centrima pratila je rehabilitacija u kućnim uslovima, uz neiscrpnu snagu moje porodice. Iako sam veći dio svog djetinjstva provela po bolnicama i rehabilitacionim centrima, imala sam djetinjstvo ispunjeno roditeljskom ljubavlju, brižnošću, sa prisustvom drugarica i drugara s kojima sam se svakodnevno igrala i družila.

Stanovala sam na četvrtom spratu u zgradi koja nema lift. Roditelji su svaki dan savladavali stepenice umjesto mene da bih se vani igrala sa djecom. Nije mala stvar odlučiti se na to. Onda su me naučili da se krećem uz njihovu pomoć, što je posebna dimenzija samostalnosti i na tome sam im zahvalna. Sjećam se svojih prvih koraka nakon operacije. Stopala su me znala boljeti, a ja sam se uz podršku roditelja borila da napravim prve korake i da prohodam. Svi si bili tu: roditelji, sestra, stric, ujak, baka, drugarice... Naučila sam i da plivam, što je bila posebna radost. Djeca su se igrala sa mnom, bili su to lijepi dani. Nekih dječijih igara nisam mogla da se igram, pa su mi prilagođavali pojedine igre kao što su *lastiš*, *školicе*, *između dvije vatre*... Bilo je tu i čudnih pogleda, ruganja, ali na to bih se samo nasmijala ili se posvađala.

Mnogo sam voljela muziku, ples, filmove, knjige, a ta ljubav živi i dan-danas. U našem naselju pravili smo koncerte, a ja sam bila pjevačica. Sjećam se da nije prošlo neko veselje (rođendani, vjenčanja, proslave, slave...) a da neko od prisutnih gostiju nije zatražio da im *mala Duda* nešto otpjeva, i ja sam pjevala. U stanu je muzika uvijek bila pojačana na najjače, a komšije se nisu bunile. Plesala sam, pjevala, maštajući da sam poznata plesačica. Ali, znala sam biti i ratoborna, svađalica kad bi me neko naljutio. Ponekad

bih barbiku zamijenila mačem i igrala bih se sa dječacima, pa bi mi se i druge djevojčice pridružile.

San mi je bio da se profesionalno bavim plesom i muzikom, da budem glumica i glumim u muzičkim filmovima. Sestra i ja smo uživale gledajući muzičke filmove, ona se bavila plesom, išla je u plesnu školu. Sebe sam zamišljala kao profesionalnu plesačicu, koja je pored toga aktivna i zaposlena u oblasti kulture.

Strepila sam od toga hoću li ikada biti prihvaćena u društvu jer imam invaliditet. Kako će moj život izgledati nakon što završim osnovnu i srednju školu, a zatim i fakultet. Bilo je perioda prihvatanja sebe sa invaliditetom. Dok sam bila u tinejdžerskim godinama, primijetila sam da krijem svoje ruke koje imaju kontrakture (savijene su u laktovima i šakama). Ljutila bih se kad bi me neko upitao: - *Zašto tako držiš čašu?* (držim je između dva prsta) ili: - *Kako to držiš olovku?* Oblačila bih majice dugih rukava samo da mi se ruke ne vide, smetali bi mi svi ti pogledi, zapitkivanja, osjećaj da me ljudi sažaljevaju. Danas, nekoliko godina kasnije, svoje ruke više ne krijem, niti se naljutim kad me neko upita kako se spretno služim njima. Otkrivam ih jer su lijepe i nježne. Da, važno je da volimo sebe, kao i svaki dio našeg tijela. Moje ruke su moj život, one mi omogućavaju da radim, da pišem, da se hranim, da najnježnije i najčvršće zagrlim, da volim. Naše nedostatke ne treba da skrivamo, jer su oni dio nas, sa njima živimo, oni nas oblikuju. Učine nas jakim i hrabrim da se borimo sa svim preprekama na koje nailazimo u životu. Koračajući kroz život uzdignute glave s osmijehom na licu, trudila sam se da me svi ti strahovi, te predrasude, odbacivanja ne pokolebaju. U svemu tome je bila podrška porodice i mojih prijateljica Vanje, Jovane i Slađane. Uvijek su me bodrile, govoreći mi: - *Možeš ti to!* Najlakše bi bilo odustati i pasivno skrstiti ruke, što nam svima padne na pamet povremeno. Teže, dugoročno bolje i ljepše je boriti se.

Sa sedam godina otišla sam na rehabilitaciju u Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju *Dr Miroslav Zotović* (Trapisti), koji se nalazi u Banjoj Luci, a u okviru Zavoda bila je i osnovna škola koju sam

pohađala. Pet dana sam provodila u Zavodu, a vikendom i tokom raspusta sam išla kući u Gradišku. Odvojenost od roditelja, sestre i drugarica mi je jako teško padala, to je ono što me najviše boljelo. I dan-danas se rastužim kad se sjetim tog perioda. Iako sam u Trapistima upoznala nove drugarice i drugare, medicinsko osoblje je bilo divno prema nama, osjećaj nedostajanja nikada nije nestao. Svaki dan sam zvala roditelje, srijedom bi mi došli u posjet, kad su bili u mogućnosti. Tih pet dana bili su mi kao vječnost. Sjećam se da sam jednom napisala pismo za mamu i zamolila medicinsku sestru da ga odnese na poštu. Kovertu sam sama napravila od papira iz sveske na linije. Sve to je uticalo na mene da postanem povučena, tiha, sa poljuljanim samopouzdanjem. Nekada raspjevana djevojčica, sad je bila tužna, tiha i povučena. Samo sam brojala dane do odlaska kući. I taj odlazak kući na vikend ili raspust me najviše razveseljavao. Razveseljavalo bi me i kad bi mi mama kupila novu kasetu Tajči, odlazak na more ili na selo kod bake i djeda. Razveseljavalo bi me druženje sa mojim drugaricama, vrijeme provedeno sa njima, dobra knjiga. Razveseljavao bi me slatkiš koji bi mi mama poslala po tati kad bi došao petkom po mene da me vodi kući. Razveseljavali bi me ples i muzika. Vremenom sam prihvatila boravak u Trapistima, stekla sam nove drugarice i drugare, desile su se i prve simpatije. U Trapistima sam upoznala moju najbolju prijateljicu Vanju, koja mi je pored porodice velika podrška, vjetar u leđa.

Ono što mi je tada bilo potrebno jeste pristupačna škola i postojanje rehabilitacionog centra u gradu u kojem sam rođena. Jer, da sam to imala u mom rodnom gradu, ne bih se ni jedan dan odvajala od porodice i drugarica. Došao je rat, raspad Jugoslavije. Gradiška je bombardovana, sirene su nas budile usred noći. Strah i nezvjesnost su bili svuda oko nas. Godine 1993. moja porodica i ja smo se preselili iz Gradiške u Banja Luku. Koliko me to preseljenje radovalo, jer ću biti bliže porodici, toliko me je i rastužilo jer više nisam mogla da se igram i družim sa drugarima iz djetinjstva, a neki od njih su otišli da žive u inostranstvo.

Boravak u Trapistima očeličio je djevojčicu. Na neki način, bila je to životna škola. Koliko je nedostajanje porodice učinilo da se po-

vuče u sebe, toliko ju je učinio jakom i hrabrom. Bilo je ljudi koji su je povređivali, sumnjali u njene sposobnosti i mogućnosti, stavljali je po strani. Ali, kroz život i nakon diplomiranja, pokazala je šta sve može. Ima jaku intuiciju. Ponekad je to i uplaši, jer je bilo situacija u životu kad je trebalo da poslušaju intuiciju, a nije. Sada je njeguje. Nasmijana je. Ne opterećuju je više čudni pogledi, ali rasplače se kad je ne prihvate zbog invaliditeta. Srećna uz divnu porodicu – majku kao prijateljicu za cijeli život, oca kao životnog učitelja i kritičara, sestru kao najtopliju stranu podrške, prijatelje – dobre ljude, a svi oni zajedno su vjetar u leđa i podrška.

Maloj Dudi bih rekla: Budi ponosna na svaki korak u savladavanju prepreka na koje nailaziš, one ti samo mogu biti podstrek da ideš naprijed, da nikada ne odustaješ. Vesela, razdragana, optimistična – uvijek budi. A kada te tuga savlada, isplači se i pretvori tugu u svoju snagu. Energična si, borbena i jaka, da nekad toga ni sama nisi svjesna. Uspješno si završila fakultet. Danas si zaposlena u biblioteci i okružena knjigama, aktivna u lokalnoj zajednici, direktorka si Filmskog festivala *Uhvati film – Banja Luka*. Svojim osmijehom i pozitivnom energijom zračiš. Prava si mala buntovnica kad iznosiš svoj stav i reaguješ na nepravdu. Uvijek optimistična, ne dozvoli da ti bilo kakve prepreke ili predrasude zakomplikuju život, već na njih gledaj kao na podstrek u ličnom razvoju – daju ti snagu u ostvarivanju životnih ciljeva. Aplaudiraj sebi uz osmijeh i na svaki svoj uspjeh reci *bravo!*

Devojčica iz vode

Jasna Grizer, Šid / Novi Sad

Moja devojčica živi u dubinama mora. Smestila sam je u olupinu jednog broda i uredila joj kabinu baš onako kako ona voli: radni sto, mašina za pisanje, dovoljno papira. Nekoliko slika na zidu, sat, krevet sa posteljinom koja miriše na mamu, mali tepih i lampa koja radi i kad malena zaspi, jer se boji mraka. Knjige na polici zauzimaju najveći deo njene sobe.

Ima kosicu smeđu i oči plave, kao nebo u najvedrije dane. Voli lepo da se obuče, omiljene su joj haljinice. Vesela je kad joj u posetu dođu njene najbolje prijateljice. Tužna, kad tata ode.

Nisam je tamo ostavila zbog trauma koje je trpila, jer većih trauma nije bilo. Ostavila sam je tamo da bi pisala, plivala i uživala, jer ni slutiti ne može kakav joj se život sprema. Ostavila sam je da je zaštitim. Da bude dobra i nasmejana, hrabra i radoznala, jer mi baš takva treba kad odrastem. Da izroni i da me spase.

Otkako je naučila slova, najviše voli da piše. Fascinira je kako prazan papir menja izgled kad ona uzme olovku ili pisaću mašinu.

Evo je sedi na pramcu broda, klata nožicama i razmišlja kakav život bi volela da ima. U naručju drži svoju omiljenu lutku, koju je malopre presvukla i nahranila. Volela bi da bude mama, da ima dvoje dece. Prvo, da bude sin, a drugo ćerka, ili sin, samo da ih bude dvoje da se lepo igraju, kao ona i njena sestra. Volela bi da ima supruga koji će je voleti i koji će znati da kuva. Obavezno da obuče belu haljinu na venčanju, lepo da se našminka i da joj se svi dive. Da radi kao učiteljica, da i dalje mnogo piše. Da postane poznati pisac. Eto tako ona razmišlja u smiraj dana osamdeset i neke godine prošlog veka.

Imala sam ljubav svog života, imala sam osmehe, uspone i padove, kišu i suze na svom licu. I mamu, tatu i sestru, koji bi i danas do-

neli kišobran ili maramice ako treba. Ali svi znaju da volim da kihnem. I da će me tuga proći. Zajedno smo visibabe u šumi brali, zajedno jezuške u snegu pravili, na more putovali, beskrajno se smejali. Imala sam sve što mi je bilo potrebno. Zašto onda ne bih tu devojčicu ostavila u dubinama mora, a ja porasla u jednu divnu i hrabru ženu?

I na primer, krenula Železničkom ulicom, negde oko petnaest časova, polako, ovenčana srednjim godinama. Imam dugu, svetlu kosu, oči plave kao nebo u najvedrije dane. Obukla sam ljubičasto-crni kaputić i crne pantalone. Parfem više ne osetim, jer sam ga nanela oko šest sati ujutro.

U rukama nosim: kesu u kojoj je jakna mog starijeg sina koja mu je mala; kesu u kojoj su sok, kolači i kiflice koje mi je na posao donela koleginica, jer časti zbog jubilarnog, tridesetog rođendana, pa eto, da ponesem i deci; kesu u kojoj je nova jakna, koju sam kupila starijem sinu; kesu u kojoj su vreća za spavanje, duks i prsluk, kupljeni čekom koji joj je potpisao uskršnji zeka, jer lakše mu je tako, pomalo na rate, kriza je i njemu. Na ramenu mi je crna tašna. U tašni: crveni ruž za usne, mnogo godina borbe sa bipolarnim poremećajem, maramice, fakultet završen posle postpartalne psihoze, telefon, dve hospitalizacije na Odeljenju za psihijatriju Kliničkog centra, ključ od stana, sanduk od orahovine u kome je sahranjen momak koga sam volela, beskrajni trenuci u kojima umem beskrajno da uživam, ogledalce iz Pariza, rak jajnika, krema za ruke sa mirisom lavande i novčanik sa fotografijama dece i supruge i kartom za koncert kome se neopisivo radujem.

Karta za koncert tribjut benda grupe EKV, *Deca iz vode*. Ići ću sama i srećna sam. Srećna je i moja devojčica. Maše i skakuće iz dubine mora, jer smo oduvek volele da slušamo dobru muziku. Suprug mi je sinoć rekao da to nije normalno, da žena od četrdeset godina, koja ima dvoje dece, ide na koncert, sama.
- A šta da radim, kad nemam s kim da idem?! - pitala sam ga, ona-ko sva četrdesetogodišnja.

- Jednostavno, nemoj da ideš - odgovorio je, srećan, jer mi je ot-
krio idealno rešenje.

- Ma, ne pada mi, bre, napamet! - viknula sam.

Objasnila sam mu da sam taj događaj čekala već dugo i unapred
mu se radovala, a on mi je rekao da nismo na istoj talasnoj dužini i
da neće više da priča o tome. Pokušala sam da mu dočaram svoje
razloge, uporedivši koncert sa velikom fudbalskom utakmicom, na
koju on, četrdesettrogodišnji otac dvoje dece, nema s kim da ide, a
obožava fudbal.

- Naravno, išao bih sâm, ali to nije isto - odgovorio je i dodao: - To što
ti hoćeš da ideš sama, to je meni čista glupost. Ti kao da ponovo imaš
petnaest godina. Još samo kosu da ofarbaš u crno i ošišaš se na paž.

- Dosta o tome, još ćemo se i posvađati - rekoš mu setivši se devo-
jčice u sebi, koja je tako silno želela da se uda. Ponekad poželim da
devojčica nije pročitala toliko bajki sa princom i srećnim krajem i
da je odrasla u dvadesetim godinama pošlog veka, živeći u maloj,
seoskoj kući u Engleskoj. Kućica bi bila sva u cveću, a ona bi pisa-
la, uživala u čistom vazduhu i čaju s mlekom. Plela bi, čitala i ima-
la svoju krojačicu koja bi joj šila najlepše haljine u selu. Devojčica
je šapnula ženi da se vrati iz Engleske i do kraja raspravi sa svojim
suprugom u Srbiji.

- Idem do Vlade. Obećao sam mu još neki dan da ću svratiti - be-
sno je rekao četrdesettrogodišnji otac dvoje dece i obukao jaknu, u
kojoj je već sledećeg trenutka nestao.

Izašla sam na terasu. Na drugom spratu balkona jedne zgrade,
ugledala sam baku kako nežno i s ljubavlju sadi cveće. Ili ga je
možda vadila iz kaljeva, ili pak zalivala, nisam baš sigurna, ali pri-
zor me je zaista ganuo.

- Možda ću baštovanstvom da se bavim kad ostarim. To jest, ako
ikad ostarim - pomislila sam.

Okej, hoću, ostariću, ali ću radije otići na neku dobru svirku, kao
što idem sutra, nego što ću saditi cveće. Pa kod mene i kaktusi
umiru, pobogu.

Drugo bi bilo da sam u Engleskoj. Imala bih sopstvenog baštovana.
E, moja devojčice, uvek prepuna želja.

Samo pet stepenika

Jelena Bačković, Sarajevo

Kad pogledam unatrag, čini mi se da sam živela barem tri života i sve mi se čini tako nerealnim. Zar toliko može stati u jedan ljudski život? Prva moja sjećanja: osjećaj da sam drugačija od drugih djevojčica. One su se igrale, dok sam ja sa svojom majkom obilazila doktore, bioenergičare i druge alternativce. Sa četiri godine dobila sam sestru, a već s četiri i pol odlazim na prvu operaciju. Nisam se uspjela niti uživiti u ulogu velike sestre. Uz prethodno rečeno, invaliditet nije ono što me je najviše plašilo. Osoba koja mi je zadala najviše boli bio je moj otac, koji je koristio moj invaliditet kao izgovor da pije i zlostavlja moju majku. Kad sam napunila osam godina, odlazim u rehabilitacijski centar gdje završavam prva četiri razreda osnovne škole. Tu sam prvi put spoznala da nije normalno da ne želim ići za vikend kući ili da u toku noći bježimo od kuće u strahu. Sa nepunih deset godina ucijenila sam svoju rođenu majku da se razvede od moga oca, riječima: - *Mama, razvedi se od tate ili ja više nikada neću doći kući i prijaviti ću sve socijalnom radniku!* Ni danas mi nije jasno odakle mi hrabrost i te riječi. Uglavnom, mama je predala zahtjev za razvod braka sljedeći ponedjeljak.

To je bilo 1990. godine. Dvije godine su prošle bez nekih revolucionarnih dešavanja. Godine 1992. u BiH počinje rat, ispunjen granatama, snajperima i svim blagodatima ljudskog zla. Dio rata provodim u Fojnici, a dio u Sarajevu, bez vode i struje, pod granatama. Možda će čudno zvučati, ali kad se sjetim tog perioda, češće se sjetim smijeha, crnog humora, mojih *traktor* kolica koja je bilo skoro pa nemoguće brzo voziti, jer su bila užasno teška (prednji točkovi su im bili veliki, a zadnji mali). Ovo je bilo jako izazovno ako su morali sa mnom trčati kad sam se vraćala iz škole a označena je opća opasnost ili treba proći zonu gdje puca snajper. U toku rata završavam peti i šesti razred osnovne škole.

Po završetku rata upisujem sedmi razred i ovdje počinju tipični problemi osobe sa invaliditetom: razredna je nastava, rijetko koja

škola ima lift ili je prizemna. Da skratim, nalazimo školu gdje mama poznaje nastavnika koji vodi sedme razrede i upisujem se tu, škola ima *samo* pet stepenika na ulazu. Unosili su me, ali nisam mogla da izlazim napolje tokom trajanja odmora. Tokom trajanja odmora često sam sanjala kako ću, kad završim školu, zarađivati puno para i putovati svijetom. Profesije su se često mijenjale, pa sam bila modna dizajnerka, spisateljica, glumica... Uvijek je bio u pitanju neki kreativni poziv. Jednog događaja se često sjetim – bježanja sa sata biologije, jer smo imali test. Cijeli razred je pobjegao osim mene i još šestoro učenika s kojima sam se družila (nismo mogli zbog onih pet stepenika, bojali smo se). Dolazi profesor biologije i pita: - *Gdje su ostali?* Mi šutimo, jer, naravno, nećemo da cinkarimo. - *Pobjegli su!* - zaključuje on. - *Što vi niste?* - pita. Kažem: - *Zato što ja nisam mogla.* Svi potvrde: - *Zato što Jelena nije mogla.* Profesor mi onda pomaže da sidemo i govori: - *Kad bježite, bježite svi, i svi dobijate neopravdane.* Složili smo se i otišli na kolače. Do dana današnjeg, ovo mi je najautentičnija poruka inkluzije.

Po završetku osnovne škole nisam uspjela završiti redovno srednju školu i fakultet. To završavam vanredno, tek deset godina kasnije. U međuvremenu, obrazujem se neformalno putem NVO sektora. Srednju školu i fakultet završavam uporedo s prvim zaposlenjem. Sjećate se da sam spomenula da sam sanjala kreativne poslove? Završavam grafički dizajn, smjer: veb dizajn, a na fakultetu komunikaciju i PR. Ispunila sam svoje snove, skoro svake godine obiđem neki grad izvan Balkana, kako bih se odmorili od predrasuda i nepristupačnosti moje zemlje i zemalja okruženja. Idem u gradove u kojima ne moram za svaku ustanovu pitati: - *Oprostite, može li se ovdje ući s kolicima?* Već: - *Gdje je ulaz za osobe sa invaliditetom?* (ukoliko ga ne vidim). Neopisiv je osjećaj slobode kad se maknete s Balkana, jer bar na kratko niste *invalid*, ono što vas na ovim prostorima definira. Balkanci vole svoje etikete, pa ih velikodušno dodjeljuju svima. Danas, dok čekam da odem u Barcelonu na master, razmišljam šta bih rekla djevojčici Jeleni... možda bih je jako zagrlila i rekla da će većina stvari doći na svoje mjesto, samo neka se bori – neće biti lako, ali vrijedi.

Ne zaboravi da se igraš

Jelena Rašić, Novi Sad

Nikada mi nije bilo jasno do koliko si tačno godina *devojkica* ili do koliko godina ti dozvoljavaju da budeš *devojkica*. Imam trideset i jednu godinu. Trideset godina mi je trebalo da shvatim da sam i dalje *devojkica*, iako sam sada i *devojka* i *žena*, i *radnica*, i *sportistkinja*, i *drugarica*, i *ljubavnica*... U stvari, da shvatim da je sasvim u redu da radim, osećam i budem ono što želim u bilo kom periodu svog života.

Kad pomislim na svoje detinjstvo, na sebe kao *devojkicu*, prvo što mi padne na pamet je ta neopisiva sreća što dete ipak neke stvari ne doživljava isto kao odrasla osoba. Verujem da čovek u životu treba da se seća samo lepih stvari. Iz ovog ugla, moje detinjstvo jeste bilo drugačije, zbog činjenice da sam rođena bez leve podlaktice, ali svakako je bilo lepo. Moja majka, iznenađena situacijom u kojoj se našla, puštala je svoje dete da gotovo sve samostalno radi i da bude onakvo kakvo jeste. Puštala me je da istražujem, da ponekad preskočim ručak, da mesim testo, iako se sva umažem. Dozvoljavala mi je da budem *musava* i *prljava*. Možda baš zbog toga sada fenomenalno mesim hleb i kiflice. Mogla sam da se penjem po drveću i redovno sam bila *oderanih kolena*. Alergija na buve je nestala, a bila sam dete koje je stalno u *tačkicama* i ostavljala sam odeću ispred vrata da ne bih unela buve u stan. Ali telo mi je razvilo imunitet i zato sad mogu da uživam sa svojim psom. Majka me nikad nije kritikovala što nešto ne mogu, znala je da ću uspeti. Bar sam ja mislila da zna, sad mislim da je mogla samo da veruje u mene. I to je sasvim dovoljno. Nije me kritikovala ni što nisam bila *tipična devojkica* u roze suknjici koja se igra *barbikama*. Moje igračke su bile *klikeri* i *lopta*. Zapravo, igračke su mi bile sve ono čime poželim da se igram. Moja majka i danas kaže da se za mene ne brine, ni u kom smislu, jer zna da ću se snaći. Učinila mi je uslugu što je bila *naizgled nezainteresovana*. Sada razumem zašto je bila takva, ali dok sam bila dete, sećam se da sam ponekad žele-

la da mi neko obuđe patikice ili da me nauči da vežem pertle. Sve sam morala sama. Čini mi se da bi svaki roditelj trebalo da razmisli da li svom detetu dozvoljava da bude ono što jeste. Ne mora da bude toliko ekstreman u nekim situacijama kao moja majka, ali ne mora ni sve biti onako kako roditelj smatra da treba, jer i dete zna kako treba; često čak i bolje.

Ponekad mi neke stvari nisu bile jasne. Volela sam emisije o životinjama i uvek sam plakala kad leopard prestigne i ulovi gazelu. Više ne plačem, ali srce mi i dalje navija za gazelu, iako znam da će neku drugu, koju kamera nije snimila, leopard sustići i ubiti. Sad znam da je to priroda. Ali mi i dalje nije jasno zašto su pojedini ljudi zli i zašto imaju potrebu da povređuju, unižavaju i nanose bol, pogotovo nekome ko je nedužan. Kao detetu, uvek mi je bilo žao napuštenih životinja, pogotovo pasa i mačaka; uvek mi je bilo teško što ne mogu svima da pomognem i da ih spasim. Žao mi je i danas. Devojčica u meni i dalje to ne može da razume. Iako iznova i iznova tražim objašnjenje i opravdanje za svakog čoveka na ovom svetu, jer želim da verujem da je svaki čovek po prirodi dobar.

U nekom momentu svog života zaboravila sam na tu devojčicu koja je bila neustrašiva i hrabra. Valjda sam smatrala da je to normalno, trebalo je tako, društvo te uči da je tako. Uplašiš se nekog velikog života, škole, fakulteta, posla... Misliš da stariji valjda bolje znaju. Volela bih da svakom detetu, devojčici ili dečaku, mogu da kažem da stariji pojma nemaju; naročito ne oni koji su svoje unutrašnje dete ostavili negde u uglu srca i zaboravili na njega. Da je u redu biti dete, koliko god da imaš godina. I da nema malog i velikog života. Da je život uvek veliki. Da nikada ne zaboraviš da se igraš i uživaš u životu. Deca se iskreno smeju; deca pokušavaju milion puta, sve dok ne uspeju; deca podignu svog druga ako padne; deca vole onaj divan osećaj kad se ušuškaš u debeli jorgan dok je napolju sneg i miris toplog mleka ujutru. Odrasli sve to zaborave. Najvažnije: zaista možeš sve. Sad kad sam odrasla, shvatam da ne mogu pomoći svakoj životinji, ali mogu bar jednoj; ako nisam spasila čitav svet, jesam nečiji čitav svet. Neko drugi će to videti, pa će se ugledati na tebe. Nije da ne vredi. Odrasli smatraju da ne

vredi. Deca znaju da se sve računa, čak i pokušaj. Pokušaj najviše, jer za njega treba hrabrosti. Koliko je to hrabrosti kad uporno pokušavaš, iznova i iznova, pa će jedan pokušaj uspeti. Mora uspeti. Deca znaju tu tajnu.

Imam trideset jednu godinu. Želim da pročitam ovaj tekst i kad budem imala četrdeset jednu, kada budem bila, nadam se, i majka; pedeset jednu, kad ću pisati knjige; šezdeset jednu, kad ću negde na nekoj plaži ispijati koktele i uživati. Ko zna koje ću još uloge u životu imati. Ali nikada ne želim da prestanem da budem i devojčica.

Priča o Svilenoj Bombonici

Jelena Šofranac, Valjevo

Moja prva sećanja na detinjstvo i lepa su i ružna. Lepa su zato što sam odrastala u celovitoj porodici, okružena ljubavlju oca, majke i sestara. Ni u jednom trenutku nisam osećala da sam manje vredna, odbačena ili da sam po nečemu drugačija, osim u onom očiglednom – da koristim kolica i imam nevoljne pokrete. Moji se nikada nisu stideli zbog mog invaliditeta, tako da me je okolina uglavnom prihvatila.

Živela sam u zgradi na trećem spratu bez lifta. Vreme sam provodila sa sestrom bliznakinjom Marijom i starijom sestrom Vesnom. Ti trenuci uticali su na međusobnu bliskost i povezanost koja traje i danas. Uz veliku požrtvovanost čitave porodice izlazila sam napolje da se družim sa komšijskom decom, ali retko, tako da nemam neke velike traume iz tog perioda. Nikad nisam osećala ljubomoru što druga deca hodaju i nemaju probleme kao ja. Neko bi rekao da sam bila prezaštićena, ne znam, možda. Kao detetu od šest godina, sve mi je delovalo fino i bezbrižno.

Na svoj invaliditet gledala sam kao na sastavni deo mene, nešto što mi je dodeljeno po rođenju i s čim moram da se nosim kroz život. Nisam to želela, nego mi je sudbina takva.

Sebe se sećam kao mirne i dobre devojčice. Bila sam mršava i tiha. Nisam osećala da mi nešto fali. Od malena sam učena da će uvek biti ljudi i dece koji će me zagledati, zapitkivati, ali da oni nisu zli, već samo radoznali. Zbog toga mislim da sam postala osoba bez mnogo kompleksa, vedrog duha, iskrena i koja voli da se šali na račun svog invaliditeta.

Od kad mi je uspostavljena dijagnoza, veći deo detinjstva provela sam u Specijalnoj bolnici za cerebralnu paralizu i razvojnu neurologiju u Beogradu, ukupno sedam godina - sa manjim i većim pre-

kidima. Kao ružan period naročito pamtim onu godinu kad je majka, na nagovor lekara, nakon operacije Mariju i mene ostavila same na Banjici. Razlog za to, po njihovim rečima, bila je priprema za polazak u osnovnu školu i naše osamostaljivanje. Sve je izvedeno u tajnosti, dok smo spavale. Preneli su nas iz jednog dela bolnice u drugi. Kad sam shvatila šta se desilo, bila sam jako tužna, ali bilo je kasno da plačem. Nisam tamo bila ni gladna, ni žedna ni prljava, samo sam bila nezadovoljna. Zbog strogih namenutih uslova, osećala sam se kao robot. Živelo se po satnici, što me užasno nerviralo. Niko me nije pitao ni kako sam, ni šta želim. Nisam imala prava ni na šta. Po ceo dan smo bili u pidžamama, u rasparenim čarapama i ortopedskim cipelama. Bili smo samo pacijenti i siročići. Imala sam utisak da je osoblju nametnuto da nas čuva, a ne da im je to posao koji vole. Retko su me izvodili, ali me nisu ni grdili ni kažnjavali, jer sam bila mirna i tiha. U dubini duše bila sam tužna, usamljena i ponekad besna. Radila sam sve bez pogovora, tako sam i dobila nadimak *Svilena Bombonica*. Vežbe sam doživljavala kao nužno zlo, jedva sam čekala da ih samo odrađim, jer su bile naporne i praćene bolom, a svakodnevnne. Nisam shvatala njihov značaj za moj život.

Draga uspomena iz tog perioda su drugari iz sobe. Bili smo Jugoslavija u malom. Kod nas je važno pravilo *svi za jednog, jedan za sve*. Nije bilo sujete, niko se nije pravio boljim u odnosu na nekog drugog. Naučila sam šta je pravo drugarstvo. Prećutno smo se podržavali i brinuli jedni za druge. Ipak sam se najviše oslanjala na Mariju i njenu pomoć, a uzvraćala sam joj pažnjom i ljubavlju. Jednom sam je krišom posetila, dok je bila u izolaciji zbog bolesti, donela sam joj keks koji sam izmolila u najvećoj tajnosti.

Svima u toj sobi najveća želja bila je da odemo kućama. Te godine najviše sam živela za sredu i petak. Sredom mi je u posetu dolazio otac, a petkom sam išla kući za vikend. Svake nedelje uveče, kad legnem u krevet u bolnici, tiho sam plakala i pitala se da li moja majka bar malo pomisli na mene dok sa ostatkom porodice gleda *Bolji život*. U tim trenucima sam najčešće držala Mariju za ruku, jer mi je ona bila jedina veza sa kućom.

Jedino što sam iskreno volela u bolnici je vreme koje sam provodila kod Kike. Ono što je za drugu decu bio vrtić, za mene je bila Kika. Volela sam da učim prva slova, gledam slikovnice, slušam dečje pesmice na gramofonu, slažem puzzle... Zbog nekih parfema maštala sam da budem pevačica ili glumica. Onda je došlo vreme polaska u školu i definitivnan odlazak iz bolnice. Radovala sam se tome!

Odlučeno je da krenem u redovnu osnovnu školu u Valjevu. Radovala sam se što ću biti sa ostalom decom bez invaliditeta. Deca su nas prihvatila i jako sam volela učiteljicu Milesu Kovačević. Tada nije postojalo inkluzivno obrazovanje, već je sve padalo na teret porodice. Pošto je otac radio i često bio odsutan, majka nas je svaki dan odvozila u školu, u dečjim kišobran kolicima, uz pomoć još jedne žene koju smo sami plaćali. I tako punih četrnaest godina – sve vreme našeg školovanja.

Nisam bila preterano ambiciozna. Važnije od ocene bilo mi je drugarstvo. Više sam volela da budem zlatna sredina i da se ne razlikujem od ostalih. Želela sam da budem dobar čovek i da me drugi tako vide. Mislila sam da je to najbitnije u životu. Sad znam da nije.

Moji problemi počeli su u šestom razredu, kad je za naše odeljenje uvedena kabinetska nastava. Tada, prvi put u životu, počinjem da koristim invalidska kolica. Pošto zbog oštećenja leve ruke ne mogu sama da upravljam kolicima, u tome mi je svojevolumno pomagao drug Dejan, koji je tek došao u naše odeljenje. Odjednom je moje odeljenje bilo drugačije, više nisu bili isti, nisu želeli da se druže, da razgovaraju, ni da sede sa mnom na časovima. Sad, sa ove distance, mogu da razumem moje drugove – kriv je bio pubertet. Nisam mogla da ih ispratim u izlascima, oblačenju, ogovaranjima, nisam bila u toku sa dešavanjima u školi i van nje. Moj život se odvijao na relaciji kuća – škola, pa im više nisam bila zanimljiva. Ma koliko me to bolelo, nisam htela nikoga da molim ni za šta. Dodatno, stanje je pogoršavala nastavnica srpskog jezika, koja je bila odličan predavač, ali prestroga. Nije imala strpljenja za moju

slabiju motoriku. Nije me tretirala kao ostale, često me preskakala, nije me primećivala, bilo da sam na časovima ili ne. Ocenu je prepsivala. Sve to bio je veliki stres. Zahvaljujući Dejanu, koji je stalno bio uz mene, pomagao mi, davao savete i slušao o mojim problemima, prebrodila sam taj period. Bili smo dobar tandem. Lepa uspomena iz škole je i moja prva i jedina ekskurzija, realizovana zahvaljujući nastavnici fizičkog, koja je prihvatila da bude moj pratilac, i drugarici Mariji koja je bila tu kad god mi je trebalo. Tako sam stekla prijatelje za ceo život.

Tad sam prvi put poželela da budem samostalnija. Počela sam sama da radim vežbe, da se interesujem za druge ljude sa istim i sličnim problemima. Puno sam čitala i informisala se. Upisala sam Ekonomsku školu *Valjevo* sa željom da imam kancelarijski posao koji će mi pružiti sigurniju budućnost. Bila sam uplašena kako ćemo sve to organizovati i šta me čeka, ali, bez obzira na sve prepreke, želela sam da idem dalje. Na svu sreću, strah da za mene neće biti razumevanja nije se obistinio. Kako je moje školovanje odmicalo, sve manje sam imala problema, a sve više razumevanja i podrške.

Profesori sa Više poslovne škole u Valjevu u meni su videli ličnost i poštovali su moje mišljenje. Na kraju studija, kao svršena ekonomistkinja, zapamtila sam reči koje mi je jednom prilikom rekao profesor Radovan Marijanović: - *Koleginice, žao mi što će poslodavci uvek prvo videti kolica, pa tek onda Vas.* Tako je i bilo. Tri naest godina provela sam na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, išla na sajmove, ali bezuspešno. Nikad nisam radila u struci i danas sam uživatelj porodичne penzije nakon smrti oca.

Tokom 1998. godine upoznajem Svetlanu Janković Beljanski koja me uvodi u aktivizam. Učestvovala sam na raznim projektima koji su imali za cilj podizanje svesti lokalne zajednice o osobama s invaliditetom. Godine 2004. postajem član Dramske sekcije Udruženja za cerebralnu paralizu Valjevo, gde učestvujem u tri predstave: *Zurka, Tragovi i Ženski razgovori.* Osećala sam se kao prava glumica. Tako je *Svilena Bombonica* ostvarila svoj detinji san.

Određene godine mog života obeležila je očeva bolest i iznenadna smrt. Nažalost, 2016. godine stičem pravo na porodičnu penziju. Iznenadni gubitak oca, za koga sam bila jako vezana, uticao je da se moje fizičko stanje nepovratno pogorša. Prošla sam kroz težak životni period, jako malo pažnje i vremena posvećivala sam vežbama i osamostaljivanju, onom najbitnijem u mom životu. Mislim da sam svih ovih godina u sebi ostala dete. Ništa značajno nisam postigla. Žao mi je zbog nekih propuštenih šansi, kojih tada nisam bila svesna.

Velika Jelena bi poručila maloj da bude vesela, hrabrija i odlučnija, da bolje postavi prioritete u životu. *Svilena Bombonica* danas ima slatko-gorak ukus. Ipak, uprkos svemu i dalje voli život, bori se i nada.

Ona je kompas

Jovana Džever, Mrkonjić Grad / Banja Luka

Padaju mi na pamet dvije vrste sjećanja, u meni i oko mene. Sjećam se mira i spokoja i one neke fine dječije dobrodušnosti i radosti s jedne strane, a s druge, svijeta oko mene, radosne igre i tog malog svijeta ispunjenog ljubavlju i radošću u kojem se ispunjavaju skoro sve želje. To sjećanje je vezano za period boravka kod kuće sa mojom porodicom.

Paralelno s tim, prepliću se sjećanja na period polaska u školu sa totalno drugačijim spektrom emocija. Tuga zbog odvajanja od kuće i željno iščekivanje vikenda kad će tata doći po mene da me vodi kući, ljutnja zbog odvojenosti od života na koji sam do tad navikla i koji mi je bio izuzetno lijep, *eto, samo zbog toga što sam drugačija.*

Čini mi se da sam oduvijek bila poprilično emotivna i važno mi je bilo da sam u skladu sa sobom i da imam svoj unutrašnji mir. Ono što me je tad plašilo, jeste nepotrebno narušavanje tog mira od strane nekih drugih ljudi, zbog drskosti, pokvarenosti, neznanja... Imala sam puno maštarija (realnih i nerealnih) i mislim da me to sanjanje, ali u nekom realističnom smislu, nikada nije napuštalo, a itekako je djelovalo motivišuće. Ne znam kako bih to opisala, ali od kad znam za sebe, imala sam neku blesavu volju da idem naprijed, svaki problem sam gledala kao izazov koji ima rješenje i u svemu sam pronalazila razloge zašto je to dobro ili čemu me uči.

Mislim da sam na početku osnovne škole osvijestila to da sam srećna što, na primjer, mogu sama sebi obuti čarape (onako lijepo kako želim da me ne žulja ništa) i što ne moram čekati da me medicinska sestra obuje na brzinu kao što je radila drugoj djeci (jer sam bila u internatskom smještaju). Kasnije sam shvatila koliko mi je ovakav način razmišljanja pomagao i koliko je fokus na zahvalnost moćna tehnika kao pristup životu.

Boljela me je nepravda i laž (i prema meni, ali i prema drugima). Boljelo me je ukazivanje na *posebnost* i ta neka suptilna diskriminacija. Boljelo me je izdvajanje iz svake one aktivnosti u kojoj sam znala čuti: - *E, ti to ne možeš*. Boljela su me društvena ograničenja, objektivna i subjektivna. Boljelo me je donošenje zaključaka i ponašanja na osnovu izgleda.

S druge strane, razveseljavao me je boravak u mom okruženju i sa *mojim* ljudima. Pošto sam se vrlo rano odvojila od porodice, radost mi je pričinjavao svaki vikend koji provedem kod kuće. Dodatno, radost je pričinjavalo prihvatanje mene kao Jovane koja je baš takva kakva jeste, i spolja i iznutra, zatim druženja, smijeh, zajedničke igre.

S obzirom na to da sam bila štreber, a stvarno sam voljela školu, sjećam se da smo često igrali zanimljivu geografiju i onda sam uvijek bila poželjan član ekipe, jer je pobjeda u igri bila znatno izvjesnija.

U fazama kad sam propitivala smislenost moje drugačijosti i kad sam se suočavala sa raznim preprekama oko sebe, bilo mi je potrebno objašnjenje zašto sam baš ovakva, zašto okolina ima neobične načine reagovanja na mene i još hiljadu nekih pitanja *zašto*. Jer realno, meni je u mojoj koži bilo potpuno u redu i prva moja sjećanja da *nisam u redu* potiču od toga što su mi drugi ukazivali na to, na razne, ne baš divne načine.

Nekad, pred kraj osnovne škole, jedna predivna produhovljena žena s kojom sam razgovarala, rekla mi je nešto u smislu da mogu svoje tijelo posmatrati kao oklop koji u spoljašnjosti ima određena ograničenja, ali u okviru kojeg su duša i um koji nemaju granica i koji mogu sve. Uh, kako mi je to u tom trenutku i dugo godina poslije značilo i pomoglo u mom doživljaju mene.

Definitivno sam odrastala kao dijete koje je obasipano ljubavlju i prihvatanjem i to mi je prijalo. Ono što mi možda nije trebalo, u smislu da mi nije bilo prijatno, jeste sažaljevanje, ali to stvarno nije bilo prisutno u mom bliskom okruženju, već na manje poznatom terenu.

Da sam odrastala na drugom mjestu ili u drugom vremenu, suštinski bih, vrlo vjerovatno bila ista. Možda s malim varijacijama od strane sredinskih uticaja, ali... ja sam ja.

Vrlo često prepoznam djevojčicu u sebi. Ona je tu i predstavlja mi kompas, onaj unutrašnji glas koji me vodi i koji se javi uvijek kad se ne osjećam dobro, da me podsjeti da nisam na dobrom putu i da nešto treba promijeniti, da se vratim sebi. Slušam je, znači mi to što mi poručuje iako me pušta da griješim. Znam da je uvijek tu i da mi je putokaz na putu mira, skladnosti i ljubavi.

Oblik ljubavi i prihvatanja na koje sam navikla u primarnoj porodici su postali imperativ za skoro sve ostale odnose i zaista mi je bilo teško da održavam relacije u kojima su vrijednosti koje cijelim bile ispod onih na koje sam navikla, i srećna sam zbog tog svojstva koje se očuvalo kao dio mene.

Voljela bih djevojčici u sebi dati do znanja da su njeni strahovi i sumnje bili neopravdani. Voljela bih da je više vjerovala u sebe, da se više borila za svoje želje. I voljela bih da su je manje povređivali ljudi. Voljela bih da je ranije naučila da je ono što nosimo u sebi neuporedivo važnije u odnosu na fizički izgled i da se *naši ljudi* ne daju zavarati spoljašnjošću. Voljela bih joj reći da može sve što poželi i da je važno da sluša sebe i svoje unutrašnje biće, mnogo prije nego što je to sama spoznala.

Ponosna na buntovnicu u sebi

Jovana Đukić, Negotin

Imaš osam godina, prvi si razred. Trebalo je da budeš drugi, ali iz opravdanih razloga krenula si godinu dana kasnije u školu. Ne možeš još da budeš sa svojim drugarima, učiteljica dolazi da te podučava kod kuće. Ne hodaš. Tvojim roditeljima to ne predstavlja problem, podržavaju te, veruju u tebe. Učiteljica nije prijateljski raspoložena. Preglasna je i prezahtevna. Uvrediće te, reći će ti da nikad nećeš stići tamo gde su drugi, da nikada nećeš postići uspeh, da suviše sporo radiš. Bilo ti je teško, dok se roditelji nisu izborili za bolju učiteljicu. Posle je sve dobro, ide ti škola, stižeš do petog razreda. Strah te je da li će te tamo prihvatiti. Teško ti je, primećuješ da te svi gledaju. Gledaju, a ne prilaze. Osećaš se manje vrednom, oni su na dva metra od tebe i ne žele da te uključe u društvo. Plakala si mnogo, ali si obećala sebi da ćeš dati sve od sebe. Strašno ti je sve to, kako te gledaju sa sažaljenjem. Živiš u maloj sredini: previše stereotipa, premalo razumevanja.

Radiš sve što možeš da se dokažeš; valjda najviše sebi. Ipak u tome nisi sasvim sama, imaš podršku nastavnika, brata i roditelja. Bićeš usamljena, lomićeš se, ne znaš šta će biti dalje. Upisuješ gimnaziju, tamo te vršnjaci bolje prihvataju. Imaćeš nekoliko prijatelja koji te podržavaju. Pojedini profesori puni su predrasuda, ali ti si već buntovnica, u godinama kojima misliš da sve možeš. Ponosna sam na tvoj bunt iz tog perioda. Veoma će te potresti što tvoji stariji vršnjaci koji koriste kolica stalno potenciraju *da te na kraju niko neće izistinski prihvatiti*, jer si ipak *drugačija*, niko te neće. Neće tebi niko da kaže da *ne može*, nema veze što je stariji, ipak si ti idealista, ti ćeš to da promeniš...

Čestitam, završila si srednju školu! Veliki uspeh, šta dalje? Spremaš si prijemni ispit, spremala si i sebe, uz podršku roditelja. Sad, kad smo u tom vremenu pred sam upis na fakultet, zaustavila bih te tu. Znam, znam da ludiš, šta ako ne upišeš? Trebalo je da u pojedinim momentima više verujem u tebe, oprost. Ali sad ti kažem: -

Biće u redu, znam da se plašiš, ali veruj mi, ja sada znam da ti to možeš. Dobrodošla u najlepši period! Počeo je stresno, zar ne? Nova sredina, uplašena si, hoćeš da odustaneš, ali je porodica tu da pritekne u pomoć. Budi strpljiva, strpljenja uvek treba, budi strpljiva prema sebi. Upoznaćeš divne kolege koje će ti ulepšati život. Ulepšavaćeš ga i sama sebi. Socijalni rad će ti proširiti vidike i samopouzdanje. Prihvatili su te; najvažnije je da si ti prihvatila sebe.

Ostaje mi, Jovana, da te pozdravim i da ti kažem da, koliko god da ti je sada teško, bićeš dobro. Sa osam godina čini ti se priča o prihvatanju i fakultetu prilično nestvarnom, ali to je ono što želiš. Želiš da doprineseš, da pomogneš, da se osećaš prihvaćenom i voljenom zbog toga što to svojim trudom i kvalitetima zaslužuješ, a ne zbog nečijeg sažaljenja. Sa dvadeset i tri godine znam da bi ti tada bila ponosna na sadašnju mene. Ispunila si sve što si želela, nadam se da ćeš tek da ispuniš. Volećeš socijalni rad i kolege sa smera. Nadaćeš se da će ono što pišeš za *Portal o invalidnosti* dopreti do devojčica i da će ti preneti poruku: - *Ti to možeš, jer si spremna da se potrudiš, a znam da ti je strašno. Ova velika ti te voli, samo hrabro!*

Strah od straha drugih

Marica Čikiriz, okolina Čačka / Novi Sad

Moje četiri i po godine. Banjica, krevet kao veći krevetac, nas dece je puno, pa smo po dvoje u njima. Cimerkine gipsirane noge mi dođu do brade, verovatno i njoj moje, ne sećam se. Plačemo, jer nas boli ispod gipsa, jer se plašimo jedna druge. Tražim od tate da me baci kroz prozor, mama kaže: - *Proći će, sad će da prođe*. Smirivale su me te reči, verovala sam u njihovu u lekovitost.

I dalje, Banjica. Žuta vrata, na njima nalepnica crvene šake, tu se vade konci, vrištim, boli, sestra kida konce, krv, plašim se.

Tatino pitanje: - *Šta ste mi uradili s detetom?*

Institut, veliki prozori i vrata, tu mi deca ostajemo. Na vratima koje svi kasnije zovemo *veliki boravak* su narandžasti leptiri sa plavim tufnama.

Vaspitačice uglavnom namrštene, plašimo se Dare i radujemo se Mariji.

Dani poseta, dolaze uglavnom mame. Opet strah, jer puno drugara je samo ostavljeno tu, da im više niko ne dođe. Kad se pojavi nečija mama, sva deca, koliko ko može, žure ka njoj i viču: - *Moja, moja mama!* Bogme sam mislila da će tako neko i moju odneti.

To je tad bila neka vrsta normalnosti.

Pred polazak u školu sam došla kući.

Sva deca rade test jednom, ja dvaput.

- *Dete Vam je inteligentno, normalno.*

Seoska sredina, prvi razred. Svi do mene su isti, moja razlika se očituje u pitanju: - *Zašto hodaš tako?*

Čudno mi je bilo to pitanje tada, čudno mi je i danas.

Odrastanje se svelo na: - *Uči, bar to možeš. Nemoj to, ti to ne umeš, ne možeš. Hodaj lepše. Šta će ti to? Ne može suknja, ožiljci se vide. Ne trudiš se dovoljno, a vidi šta su ljudi poput tebe postigli...*

Pisala sam i čitala, i danas su to moja sredstva utehe, mira i razumevanja.

Violina je bila još jedno *šta će ti to*. Čaroban instrument i neostvarena želja.

Školovanje i nastavnici (ne svi, ali većina): - *Dovoljna je dvojka, ne možeš više.*

Mogla sam, samo me je bio strah da kažem da mogu.

Odlazak u Novi Sad je doneo slobodu na svim nivoima.

Za divno i ogromno čudo, sva gornja pitanja su nestala, dok sam žurila jer kasnim na predavanja, pa je kraći put u stvari bio duži, ali čovek se ne može izgubiti u Novom Sadu; zaista ne može, jer baka kod Futoške uhvati za ruku i kaže: - *Odvešću te.*

Najveći strah je strah od straha drugih ljudi, jer on stvara predrasude. Ne bi mi smetao, da mi ne brani da ostvarim radna i paradna prava.

Najveća želja da ljudi budu širokog uma i dozvole drugima sve ono što sebi s razumevanjem dozvoljavaju.

Devojčica žena

Marija Karadarević, Užice

Duša devojčice
Grči se od bolova u telu žene.
Zbog svega što nije
A mogla je biti.

Da je žena dopustila devojčici
Da odraste i sazri
Da kroz život zajedno koračaju
Uče jedna od druge

Sve što nije
Moglo je biti.

Slobodna da pitaš

Marija Milanović, Majdanpek / Niš

Kad pomislim na detinjstvo, setim se mojih baka. Iako su mi bile prilično daleko (jedna stotinu i trideset, a druga oko petstotina kilometara daleko), imale su značajnu ulogu u mom odrastanju. I dede, naravno, ali sam bliskije odnose imala sa bakama. Jedna se sa mnom igrala poštara, učiteljice, prodavačice i kupca, spremala mi je kolače i buhtle, a druga me učila raznim dečjim pesmama, pričala mi je poučne priče, vodila me preko leta u polje, na njive, pravila je mekike i male okrugle hlepčiče koji se u Timočkoj krajini nazivaju kravajčići. Bile su tako različite, a opet slične. Bila im je važna porodica, imale su mnogo ljubavi za nas, svoje unuke, i obe su doprinele oblikovanju današnje mene. Jedna je živela u gradu, bila je esteta, puna topline i razumevanja, a druga je bila praktična žena sa sela. Iako je završila samo četiri razreda osnovne škole, imala je onu prirodnu inteligenciju i snalažljivost, što verujem da sam nasledila.

Kad pomislim na detinjstvo, setim se mame koja mi čita knjige, enciklopedije i časopise, setim se njene rečenice: - *Ti me slobodno pitaj sve što te zanima, a ako ja nešto ne znam, pogledaću u enciklopediji, pa ću ti reći.* Tada nije bilo *sveznajućeg gugla*, a ja sam bila prilično ljubopitljivo dete koje je nakon jednog odgovora imalo još sto pitanja *zašto i kako*. U misli se ušunjaju i večeri ispunjene smehom i igranje tablića sa tatom. Ne mogu da zaboravim ni događaj kada mi je brat, znajući da ne mogu da igram karte bez papuča na nogama, jednom krišom stavio papuče na bojler, pa sam ih dugo tražila i čudila se kako mu je to palo na pamet.

Setim se svoje drugarice iz kraja koja se igrala sa mnom, a kad smo malo porasle, čitala mi je knjige *Hajduk iz Beograda i Hajduk na Dunavu*. (Marice, ljubim te!) Kasnije su moje detinjstvo obojili drugovi i drugarice iz škole i internata u kome su učila deca s oštećenjem vida. Za mene su to, iako daleko od roditeljske kuće, bili lepi dani ispunjeni druženjem i svim onim čarolijama detinjstva.

Netipično u odnosu na ostalu decu, svoje odvajanje od porodice nisam teško podnela. Bila sam radoznala i uzbuđena zbog polaska u školu i sećam se da sam nakon inicijalnog razgovora sa školskim psihologom rekla bratu: - *Sada nećeš samo ti da pišeš domaći, i ja ću!*

U to vreme nisam razmišljala o budućnosti, ali ono što zasigurno mogu da kažem jeste da sam sebe zamišljala kao vedru osobu koja je stalno u pokretu, što verujem da sam ostvarila.

Želela sam da postanem fudbalerka, što u to vreme uopšte nije bilo tipično za devojčice. Fudbalerka nisam mogla da postanem, ali je ostala ljubav prema sportu i gledanju fudbala. U školi i na fakultetu mogla sam i više nego ravnopravno da se uključim u takozvane *muške razgovore* o toj, kako neki kažu, najvažnijoj sporednoj stvari na svetu. Zato se i danas veoma obradujem kad čujem da neka devojčica trenira neki od sportova koji se u našem društvu još uvek više doživljavaju kao muški, poput fudbala i boksa.

Jedino što u ranom detinjstvu mogu da povežem sa strahom je lavež pasa i moja briga da će pas ući u lift i nekako doći do petog sprata na kome sam živela.

Bolele su me dve stvari. Prva je bila zadirkivanje dece u vrtiću, zvali su me *Ćorava*. No, nisam se dala. Više sam razmišljala o tome koliko će to teško pasti mojim roditeljima, ako na ulici čuju da me neko tako zove, nego o sebi i svojim osećanjima. Druga stvar koja me je bolela je građanski rat iz vremena devedesetih. Zbog rata osam godina nisam mogla da odem kod bake, dede i rodbine koji su živeli u Hrvatskoj. Iako sam baku videla tri puta, a dedu jednom za tih osam godina, rat mi je oduzeo deo detinjstva.

Kad razmišljam o nedostajanju, nedostajale su mi reljefne slikovnice sa tekstom na Brajevom pismu, ali to je više razmišljanje ove odrasle Marije nego one devojčice. Uzgred budi rečeno, takve slikovnice su i danas veoma retke. Mogu da kažem da u detinjstvu i nisam u potpunosti bila svesna šta u našem društvu znači biti dete koje ne vidi. Znala sam, naravno, da mene neko treba da uhvati za

ruku ako idem van stana i prostora koji su mi bili poznati, da čitam knjige sa drugačijim slovima, da moram da dodirnem predmet da bih shvatila kako on izgleda, ali doživljaj o tome, da sam drugačija od druge dece i šta sve to znači, nisam imala. Toga sam u punoj meri postala svesna tek kada sam završavala osnovnu školu i kad su nama, koji smo planirali da upišemo srednju medicinsku školu za fizioterapeute, rekli da domovi za srednje škole ne primaju slepe učenike, već samo one koji su slabovidni. Mogli smo da nastavimo školovanje ako upišemo medicinsku školu u Beogradu, uz uslov da osoblje škole za učenike sa oštećenjem vida, u kojoj sam se do tada školovala i, verovatno, Ministarstvo, odobri nastavak stanovanja u internatu u Zemunu, iako više ne bismo bili učenici te škole, ili tako što ćemo upisati trogodišnju školu za telefoniste ili eventualno gimnazije, ako nas tamo prime, uz napomenu da nam ni udžbenici niti bilo šta drugo ne bi bilo pristupačno. Srećom, zaposleni u školi i internatu su odlučili da učenicima medicinske škole dozvole da stanuju u domu, što je postala praksa za naredne generacije, pa sam upisala srednju školu koja mi je bila najprihvatljivija. Tad sam prvi put postala svesna nekih ograničenja koje društvo nameće. Do tada sam dve trećine svog vremena provodila u okruženju koje je za mene bilo pristupačno. Imala sam knjige na Brajevom pismu, oko škole su bili zvučni semafori, bila sam u školi sa decom od koje sam se razlikovala samo po osobinama, a društvo iz mog kraja me nije gledalo kao drugačiju, niti su bilo kada to pominjali. Sve je u igri bilo spontano i niko nije isticao da se bilo šta prilagođava mojim mogućnostima. Moji roditelji nikada nisu isticali moj invaliditet, nisu mi govorili *nemoj ovo ili ono*. Imala sam detinjstvo poput detinjstva većine srećne dece i to je osnovni resurs iz kojeg sam postala današnja ja, osoba sa samopouzdanjem, sa radoznalim pogledom na svet, slobodnog duha.

Radovalo me je mnogo toga. Kad mi mama u autobusu na putu od Beograda do Majdanpeka čita časopis *Bazar*, njene đakonije, šetnje do parka; branje ribizli i ogrozli u bakinom i dedinom vrtu; odlazak sa drugom bakom po ovce koje se vraćaju s ispaše; smejanje u večernjim satima sa tatom i njegove dosetke koje su nas uveseljavale; odlasci kod tetke iz Mađarske koja bi me vodila u obila-

zak grada; boza sa kuglom sladoleda od vanile u poslastičari u mom rodnom Majdanpeku; nova igračka; pobeđe naše reprezentacije u košarci, odbojci i vaterpolu na međunarodnim takmičenjima...

Često prepoznajem tu devojčicu u sebi. Prepoznajem je u svojoj ljubavi prema čitanju, u dugim šetnjama, u svojoj želji da otkrivam nove stvari, predele, kulture, da probam neobičnu hranu, u svojoj ljubavi prema poeziji, pozorištu i sportu. Negujem je čitanjem knjiga i članaka koji traže posvećeno čitanje, rešavanjem onlajn kvizova, odlascima u pozorište, na koncerte.

Sebi devojčici bih rekla: Budi hrabra, odvažna i vesela. Nastavi da se raduješ svakoj tratinčici u travi, nastavi da budeš radoznala i slobodna da pitaš šta je to i zašto je nešto baš tako.

Željna izazova, širine i prostora

Milesa Milinković, Užice / Novi Sad

Kad smo se preselili u stan, imala sam četiri ili pet godina, jedno vreme čuvala me je nana (mamina mama koju nikad nisam zvala bakom, ni kad je njoj bilo osamdeset osam, a meni trideset pet). Imali smo neki dvosed, sa metalnim nogarima ispod kojeg je bilo prostora, pa sam se jednom, kad je nana otišla u komšiluk na kafu, sakrila ispod. Iako se saginjala tražeći me, nije me videla, jer sam se zabila skroz do zida. Mislila je da sam pala sa šestog sprata, da sam sišla niz stepenice i izašla na ulicu (iako nisam hodala). Kukala žena iz sveg glasa. Stvarno ne znam kako tad nisam dobila batine što sam nanu istraumirala. (Nije da batine propagiram, ali to je bilo vreme kad je šljus po zadnjici bio glavna vaspitna metoda.) Dakle, ne da nisam bila kažnjena, nego je tata čak napisao pesmu o tome.

Sećam se kako se držim za naslon tog istog dvoseda i radim po stotinu čučnjeva pod očevim nadzorom, kome (kako se meni tad činilo) iz čista mira dune: - *Ne valja! Još deset za kaznu!* Sećam se svojih suza i besa. Pamtim njegovu rečenicu koja je, ispostaviće se kasnije, u svim mojim obukama na temu invalidnosti najcitiranija: - *Moraš da radiš vežbe, jer kad kreneš sama preko trga i padneš, moraš sama da ustaneš.* To što je govorio kad a ne ako, jedno je zato što sam danas ovde gde jesam.

Jedna od najranijih uspomena mi je kako sedim na podu i igram se četvorbojnom hemijskom. Kako sam bila fascinirana time što u jednoj hemijskoj ima čak četiri! *Kako to radi!?* Nešto kasnije zamisljala sam sebe kao šeficu u kancelariji, ali obučenu u haljinu iz XIX veka (smajli koji prekriva oči od sramote, jer *nigde veze*). Krojevi tih haljina su takvi da sakrivaju noge. Nisam baš bila okej sa svojim invaliditetom, kad sam shvatila da to kako hodam ne izgleda... tipično.

Strepela sam od vežbi, posebno od *branja krušaka*. Strepela sam od odlaska na Banjicu i ostajanja tamo mesecima. (Na prvoj godini fakulteta, na putu kući za vikend, moj najbolji drug i ja smo *svratili* u Beograd na Banjicu, na kontrolu, i to bez uputa. Osećaj u stomaku nije se promenio ni posle dvadeset godina. Kad smo ušli u zgradu bolnice, bila sam na ivici suza.) Razveseljavao me je *Fruktalov* sok od jagode, (grožđa, jabuka), koji je tata donosio na povratku s posla. Ostaću zauvek željna prostora. Odrasla sam u osamnaest kvadrata, kasnije se i sestra rodila. Možda zato sada, kad konačno imam samo za sebe svojih četrdesetak kvadrata, nerado izbivam iz kuće.

Često razmišljam o tome kako me je, između ostalog, baš odrastanje u malom gradu, u malom stanu, u porodici gde je bilo očevog nasilja, oblikovalo u ženu kakva sam danas, učinilo me je gladnom izazova, širine, prostorâ. Da sam rođena ranije, možda bih zauvek ostala između četiri zida. Ili da sam rođena kod drugih roditelja, jer je okolina i tada vršila pritisak na moje roditelje da me daju u dom, ali je to za oca bilo nezamislivo, jer je on kao siroče odrastao u domu. Da sam rođena kasnije, možda bi mi u životu bilo lakše, ali onda možda ne bih razvila neke *ratničke osobine*.

Postoji jedno biće koje, kad me gleda i kaže mi da sam slatka ili lepa, pa se zbog toga nasmejem, shvatim da sam se nasmejala onako kako se na nekim fotografijama kao devojčica smejem. Shvatim da sam u suštini još uvek jedna radosna i bezuslovno voljena devojčica. Još uvek sam ona devojčica koja ima radoznalost i fasciniranost svetom, koja bi da otkriva kako nešto radi (i kako se nešto radi).

Moja poruka sebi devojčici: Ne možeš ni da zamisliš kako ćeš biti zmajčica, mnogo jaka, pametna i voljena, i kakve ćeš sjajne stvari raditi u životu. P.S. Lepa si, ne trebaju ti haljine koje skrivaju noge.

San o vojničkim čizmama

Milica Janković, Mladenovac / Niš

Prvo se setim te stare ulice, celog društva, nas petnaestak *malih bandita* koji su na ulici od jutra do sutra. Što bi stariji rekli: - *Krali smo bogu dane* - ali bilo nam je lepo. Setim se, takođe, i onih malobrojnih problema koje sam u određenim situacijama imala sa vršnjacima zbog svog invaliditeta. Na primer, dođe neko ko je nov u školi ili ko pokušava na sve načine da bude kul, pa kaže: - *Što nosiš te piksle?*

Lako je odgovoriti o čemu sam sanjala kao klinka i šta sam očekivala od budućnosti: htela sam da radim u vojsci, da budem vojnik, da nosim uniformu i idem na mirovne misije. Odrasla sam pored kasarne, čak i u njoj. Tu su se stalno motali neki vojnici, uz stalne stražare, koje smo po imenima ili nadimcima znali. Čak sam i pucala iz puške, jela vojnički pasulj, igrala se čaurama, naučila da igram šah i karte, i još mnogo toga. Sanjala sam o uniformi od koje imam sve, od čizama do beretke, a ne samo beretke koje bi nam nekada poklanjali vojnici, kad završavaju služenje, pa srećni krenu kući.

Strepela sam od dosta toga, mada ne mogu da se setim nekih konkretnih strahova, osim onoga da će baba koju zezamo, jednog dana, kao što je pričala, da nas gleda kroz rupicu na spomeniku. Dan-danas se nadam da ta rupica ne postoji. Jedan od ozbiljnijih strahova bile su operacije o kojima se tu i tamo šušalo među odraslima, jer se znalo da bi trebalo opet da mi otvaraju grudni koš. Plašilo me je to što su naklapali koješta svi redom, ali niko stručan, niti pouzdan. Bio je tu još jedan strah, jer ako se udarim u glavu, mogu da izgubim vid, a ja se pobijem sa drugom i on me tresne, pa čekamo šta će da se desi. Nije se desilo nikad ništa, a letela sam i padala kao snežna pahulja, ali kad ti nešto tako rano usade u glavu, prosto misliš da je to tačno. Tad nije postojao gugl, ali ko zna zašto je to dobro i šta bih tek tu pročitala.

Bol je nešto sa čim svi živimo, nosimo ga negde skrivenog u sebi i borimo se s njim tokom celoga života. Bolele su me smrti, jer ih je itekako bilo. Bolela me je nepravda i to se nije promenilo. Bolelo je, zapravo, mnogo toga što je godinama izbledelo, a sav taj bol je neko novo iskustvo. Najviše me je frustriralo i najiritantnije mi je bilo kad me ljudi ne prihvataju zbog invaliditeta, jer to je nešto što nisam birala, ali s čim umem da se nosim i živim svaki dan. U tom smislu, najviše boli kad znaš da možeš, ali se nacрта neko ko misli da ne možeš, niti želi da ti pruži priliku da pokažeš kako, ipak, možeš. Kad sam tražila stan za iznajmljivanje u Nišu, pozvala sam pedeset i više brojeva, ali samo dvoje ljudi mi je dozvolilo da dođem da pogledam stan, dok su ostali smislili neke isprazne izgovore, pa nestali. Invaliditet nije karakterna osobina, ali se često s tim meša. Ipak, raduje me to što ima ljudi koji to shvataju i spremni su da me prihvate, da mi pruže zdravu i ravnopravnu priliku, da vide u meni ljudsko biće, a ne invaliditet i potencijalni problem.

Šta mi je bilo potrebno, a šta sam zapravo dobila, teška je tema, tek sada to shvatam. Bila mi je potrebna ekipa i nju sam imala. Bili su mi sve. Dobra socijalizacija, u društvu vršnjaka koji jesu kapirali da sam *drugačija*, ali ih to prosto nije zanimalo. O tome smo ozbiljno i otvoreno pričali tek kad smo odrasli. Mnogo toga što se danas smatra normalnim, čak i neophodnim, nisam imala, ali sam imala taj krug prijatelja sa kojima sam i danas u kontaktu, čime ne može mnogo ljudi mojih godina da se pohvali. Jednom prilikom, majka mi je pričala da im je neka doktorka rekla da me upišu u redovnu školu, a ne u školu za decu oštećenog vida, da bih se socijalizovala i stekla prijatelje. To je moglo da ispadne mnogo lošije, da danas od tih prijatelja nemam nikoga. To se događa, ljudi odu različitim stazama. S te strane, nemam pojma da li je taj stav lekara i roditelja bio dobar, jer može da ispadne i ovako i onako, ali zalomilo mi se da ispadne dobro, jer većinu tih ljudi imam danas uz sebe.

Davili su nas Kosovom, ratovima, nemaštinom, raspravama i svađama, svim temama koje su aktuelne tokom velikih državnih kriza, a mi smo samo hteli da pobegnemo od svega toga i da igramo fudbal uz flašu soka. Previše su me obasipali brigom: - *Šta će biti s*

tobom, gde ćeš i kako ćeš - a to sam shvatala kao da sam im teret. Mislim da je falilo ljubavi, bez osećaja dužnosti i nužnosti.

Ne znam kakva bih bila da sam odrasla u nekom drugom vremenu, na nekom drugom mestu, s drugim ljudima. Da sam rođena u dalekoj prošlosti, ne bih studirala, nego bih prosila pred nekom crkvom i pevala. Često sam maštala da živim na moru, da se kupam apsolutno svakog dana i da mi nikad, totalno nikad, nije hladno. S druge strane, da sam bila zaštićenija, verovatno ne bih imala društvo. Sve ima svoje... Trudim se da mi misli ne lete na tu stranu, ali bilo je situacija, čak i perioda, kad sam samo želela da se opet rodim, kao u pesmi, ali da promenim sve, baš sve. Promenila sam ono što je realno bilo moguće i drago mi je zbog toga. Kad bih mogla da biram, videla bih sto posto i ne bih imala nikakav zdravstveni problem, pa bih radila u vojsci, igrala košarku i šetala po nekoj bazi, recimo, u Avganistanu. Tu bih možda i poginula. Sve ima svoje dobre i loše strane.

Dete u sebi prepoznam dok pišem, to zvuči kao potpuni kliše, ali na kraju krajeva, ti klišeji jesu istina. Izraz lica joj se često menja, kao i moj danas. Hranim je i negujem tekstovima, čemu me je, u dugim, mračnim, hladnim i jako bolnim noćima, ona sama naučila. Ona čuva sve ono što jesam i nisam, kao i svaki moj san, svaku želju i uspomenu. Čuva sve ono što sam ja.

Rekla bih joj: Proći će, moći ćeš, jer sve prođe i ti si mali car koji sve može, i nećeš umreti, bar ne još. Mislim da bi joj to itekako značilo.

Shvatićeš da si prihvaćena

Nina Portolan, Beograd

Sećanja su čudna stvar. Ima toliko bljesaka mog detinjstva, a opet nijedan dovoljno jak da bude prvi. Prelivaju se i prelamaju kao kaleidoskop. Ovih dana, najviše se sećam leta provedenih kod bake i deke, sa sestrama, tetkom i tećom. Kao mojim sestričinama danas, tad mi je naše malo dvorište delovalo velikim, sa bezbroj mogućnosti. Rastemo, neki ljudi odlaze i prestajemo da vidimo tu magiju, ali kad zatvorim oči, na tren je ipak tu.

Nikad nisam bila od one dece koja *vide* svoju budućnost, koja znaju šta će biti kad porastu. Možda ni danas ne znam ko ću biti, ako ikada stvarno odrastem. Negde usput izgubila sam tu dragocenu moć, ali mala Nina je definitivno znala da živi u trenutku.

Celog života sanjam samo jednu stvar, a to su putovanja. Daleka mesta i neka neuhvatljiva sloboda predela za koje nisam sigurna ni da postoje. Mala Nina je prvi put sela u avion kad je putovala u Rusiju, na operaciju. Fascinirana oblacima, a istovremeno beskrajno nesigurna i uplašena. U tu jednu sliku možda staje sva suština mojih misli tokom odrastanja. Između velikih snova i strahova od nesreće, gubitka ili smrti. I jedno i drugo ostalo je sa mnom do danas. Bila sam i ostala neko ko se raduje sitnicama, a istovremeno oseća svet beskrajno duboko.

Uz svu ljubav porodice, bila sam ipak, usamljeno dete. Od polaska u školu pa nadalje, nikad u potpunosti nisam pronašla svoje mesto. Družila sam se, ponekad lepo, češće teško, iz prikrajka. Bila sam drugarica svima i nikome, popularna u jednom trenutku, sama u sledećem. Odrastajući sa starijim bratom i sestrama, brzo sam usvojila ponašanje onih koji su deset i više godina stariji od mene, pa sam postala *starmala*. Sad to vidim kod drugih devojčica sa invaliditetom. Sećam se kako sam mislila: - *Zašto paniče za gluposti?* - naviknuta na mnogo veće prepreke od slomljenog nokta.

Onda bih u tišini gledala kako odlaze negde, bez reči i bez pobune, jer se ne uklapam.

Učili su me i govorili mi da sam hrabra, da sam jaka, pametna, sposobna. Hvala im na tome. Imala sam podršku roditelja i porodice na svakom koraku. Obasipali su me ohrabrenjima i ljubavlju, ali ipak je meni pao kamen sa srca i teret s leđa onog dana kad nisam više morala da budem lavica. Kad je lavić mjauknuo umesto režanja i ostao tu, da polako prihvati svoju *slabu* stranu.

Da sam odrasla u prošlosti, verovatno moj život ne bi bio ni pola ovoga što danas jeste, ali isto tako, ne mogu da se oduprem osećaju da bi, da sam sada dete, ili da sam odrastala u nekoj razvijenijoj zemlji, sve bilo mnogo drugačije. Koliko god da smo daleko od normalizacije, prihvatanja i adekvatnog prilagođavanja za decu i odrasle sa invaliditetom, ipak je danas manje podozrivih ili šokiranih, nevešto skrivenih pogleda. Društvene mreže, zajednica i dostupnost informacija koju ovo umreženo doba nosi, daju roditeljima i deci sa invaliditetom mnogo više podrške i resursa nego pre dvadesetak godina. Kad pogledam svet kroz tu vremensku prizmu, srećna sam što nisam rođena ranije, jer bih možda bila zaključana u nekom dalekom domu, a možda ne bih ni bila živa. Srećna sam što deca sa invaliditetom danas možda imaju nešto lakši put i više uzora s kojima mogu da se poistovete, ali ne bih se menjala s njima. Umesto toga, nastojim da budem jedan od tih uzora. Verujem da tako pokrećemo promene.

Sa devojčicom u sebi se lako povežem, još je tu, u svakoj mojoj luckastoj ideji, bezbrižnoj igri sa decom oko sebe, smehu, oduševljenju šarenim sveskama, novogodišnjim ukrasima i malim iznenađenjima. Volim što ona u meni čuva neki poseban sjaj u očima. Tinejdžerka Nina ume da joj bude neprijatelj, pa joj nalepi sve one grozne etikete koje je osetila na svojoj koži. Nju današnja ja mora da smiruje. Da se pogleda u ogledalo i kaže: - *Hej, sve je okej, nisi se promenila, nisi izgubila svoj bistar um, nijednu vrednost, ni sjaj u očima, samo zato što neko drugi to nije video*. Učim da ih pomirim i postajem zahvalna na mnogim osobinama za koje sam nekad

misllila da su mane. Danas sam zahvalna što su njih dve deo mene, i ona mala bleskasta i glasna, bez filtera, i ona malo veća, tiha, čiji je svet mnogo šareniji iznutra.

Slušaj me sad: Nisi čudna, nisi jedina takva, nisi jedina koja nešto radi drugačije. Ne definiše te način na koji hodaš. Veruj mi, naći ćeš svoje ljude. Možda malo kasnije, možda malo drugačije, ali imaćeš prijateljstvo o kojem si sanjala. Nekoga čijoj priči pripadaš. Imaćeš pored sebe osobu koja te prihvata toliko duboko, da prepoznaje svaki tvoj pokret i pogled. Pomaže ti bez pitanja i bez reči, nenametljivo i tiho, potpuno prirodno, kao da je to radila oduvek.

Shvatićeš da si prihvaćena jedne obične večeri, kad ti najbolja prijateljica ponese čašu vina i nastavi da se smeje, dok se vraća da ti pruži ruku da dođeš. Podsetićeš se u svakom zagrljaju.

Shvatićeš da si prihvaćena onog dana kad podigneš obe sestričine jer ti trče u zagrljaj. Znaju da si nestabilna, znaju i da ti veruju i da se drže čvrsto. Ne smeta im da se *sporo jure* po dvorištu, samo da bi ti bila sa njima. Podsetićeš se da je invaliditet samo mrvica u mozaiku toga ko si, kad pogledaš njih.

Hrabrost nije odsustvo straha

Olivera Ilkić, Beograd

Kad pomislim na sebe devojčicu, prvo se setim svoje porodice: mame, deke i bake, tetke, rođene sestre, rođaka koji su me voleli, podrške koju su mi pružali i bez koje sigurno ne bih bila žena kakva danas jesam. Setim se operacija, fizičkog bola, straha, odvajanja od porodice, osećaja da ne odlučujem ni o čemu što mi se dešava, a moram da budem jaka, hrabra i nasmejana, zbog onih koji me vole. Setim se osnovne škole, dece sa različitim vrstama invaliditeta sa kojima sam delila mnogo lepih trenutaka, ali i zbog čijih postupaka sam se prvi put suočila sa istinom da i neko ko je diskriminisan može da diskriminiše druge. Kad imaš cerebralnu paralizu kao ja, živiš sa kompleksnim stanjem koje se često dovodi u vezu sa poteškoćama u intelektualnom razvoju, što može, ali ne mora da se desi u svakom pojedinačnom slučaju. Kod mene se nije desilo, ali sam se suočavala sa konstantnim nepoverenjem i sumnjom u moje intelektualne sposobnosti, više od strane zdravstvenih i prosvetnih radnika nego od druge dece, ali su deci često branili da se druže sa mnom, zbog čega sam se osećala manje vrednom i odbačenom, kao da nigde ne pripadam. Teško su me prihvatili i oni slični meni, kao i oni koji nisu imali invaliditet. Srećom, od malena sam izgradila odbrambeni mehanizam, naučila sam da ne pokazujem kad me nešto zaboli ili povredi, razvila sam osoben smisao za humor koji, kažu, imam i danas. To mi je pomoglo da upoznam nekolicinu ljudi koji razmišljaju *van kalupa*, sasvim dovoljno da se sprijateljimo.

Dok sam bila devojčica, zamišljala sam sebe kao samostalnu, hrabru i jaku ženu koju teško mogu da povrede. Zamišljala sam da imam uspešnu karijeru, da sam psihološkinja koja mnogo putuje, podržava ljude kad im je teško, živi samostalno negde na moru i ima super prijatelje oko sebe. Važi za najbolju tetku na svetu. Sanjala sam o tome da završim fakultet, da radim ono što volim i da živim od svog rada. Sanjala sam da budem žena na koju vam prva asocijacija nikad neće biti *ona ima invaliditet*, nego: *sjajna je u onome što radi, prava prijateljica, žena koja voli ljude i ima integritet!*

Radovalo me je kad god bi neko posle razgovora sa mnom pomislio da ima čemu da se nada, da je uz dosta truda moguće promeniti sopstveni život. Radovalo me je kad vidim da sam nekog nasmejala do suza. Radovala sam se svaki put kad bi me talasi poneli dalje od obale. I kad bih videla da sam uspela da se ne ugojim, iako sam prethodnog dana pojela čokoladu od stotinu grama.

Najviše me je bolelo baš to što mi je društvo u kome živim već nakon osnovne škole jasno stavilo do znanja da me gleda samo kroz moje fizičke (ne)mogućnosti, kao teret, kao nekoga u čiji intelektualni, emotivni i psihosocijalni razvoj ne treba ulagati, na koga se ni u kom smislu ne računa. Trebala mi je usluga personalne asistencije. Trebala mi je podrška da ne sumnjam u sebe i ono što mogu, da čujem da nije problem u meni, već u okolini koja me doživljava kao problem. Bilo mi je potrebno da društvo i država u kojoj živim vidi potencijal koji je u meni videla moja porodica, da mi pruže podršku da savladam prepreke, kako one fizičke koje su me ometale u svakodnevnom funkcionisanju, tako i predrasude ljudi koji su se moje različitosti toliko plašili, da osim nje u meni nisu videli ništa drugo.

Od ove države nisam dobila podršku, za sve što sam postigla mogu da zahvalim samo svojoj porodici, a možda najviše sebi samoj, svojoj upornosti, spremnosti da učim, da uvek od sebe dam maksimum i da iskoristim svaku šansu koja mi se pruži, makar bila i najmanja. Sve to i danas nosim u sebi. Bicala sam i tada, kao što i danas biram, da u ljudima oko sebe prepoznajem i gajim, pre svega ljubav, empatiju i solidarnost. Spremna sam da rizikujem, da stanem u odbranu onih koji su na bilo koji način ugroženi, vodeći se motom: - *Hrabrost nije odsustvo straha, već delovanje uprkos njemu!*

Svojoj nekadašnjoj devojčici rekla bih da veruje sebi i da veruje u sebe. Put kojim će ići biće pun izazova. Rekla bih joj da će biti i suza, ali da suze nisu slabost, one su lekovite. Rekla bih joj da nismo ostvarile svoje snove na način na koji smo želele, ali da nisam odustala, jer postoje razni načini da se realnost menja i da se snovi ostvaruju. Volela bih da zna da sam ponosna na obe, da se ne brine, jer ćemo biti dobro i biće mnogo smeha, ljubavi i dobrih ljudi uz nas.

Zajebavaj se, curo!

Tanja Mandić Đokić, Banja Luka

Voljela bih da se prvo sjetim nečeg drugog, ali kad pomislim na prve uspomene, one su uvijek vezane za to da me majka tjera da svaki dan vježbam, jačam mišiće vježbama koje su joj pokazali i objasnili joj da ću duže hodati, smanjiti invaliditet ili šta god da su joj rekli, samo ako uporno i predano ona i ja budemo vježbale. To je stvaralo mnogo frustracije, objema. Vježbam i nerjetko plačem, ona kaznama raznih vrsta pokušava da me *motivise*. Objasnjava mi kako se to *mora* i stavlja ispred mene cilj koji je nemoguće doći. I ispred sebe. Ja pokušavam dokazati njoj da sam dovoljno dobra, ona ljekarima. Kao da je ijedna imala šta da dokazuje. Druga snažna sjećanja su vezana za prvi dan u školi, moju hrabrost i tješjenje djevojčice iz klupe koja je plakala za svojom mamom. Kasnije dolazi *blejanje* ispred zgrade i odrastanje sa ratnim backgroundom, koji je, sada mi je to jasno, u drugi plan stavio sve *normalne* životne probleme. Vječito sam bila zbunjena svojim odrazom u očima drugih ljudi. Nisam razumjela njihovu patetiku, nisam osjećala da postoji razlog što mi se obraćaju tugaljivo kad sam osjećala da sam sasvim dobro. Čini mi se da je zbunjenost situacijom obojila cijelo moje djetinjstvo.

Sjećam se da sam željela da budem klizačica na ledu, elegantna, graciozna. U to vrijeme smo na TV-u gledali Zimske olimpijske igre, *Opstanak* i crtić prije Dnevnika. I prenos klizanja je bio nekako oko podne, znam da su tata i mama bili na poslu, a ja opčinjeno gledala graciozne klizačice, sjedeći na podu ispred televizora. Čini mi se da je to period kad sam prvi put istinski osvijestila ograničenja. Ne sjećam da li mi je neko rekao ili sam to sama zaključila, ali uprkos činjenici da moje stanje nije bilo značajno izraženo u toj dobi (šest-sedam godina), nekako sam znala da mi se karijera klizačice baš ne smiješi. Sjećam se gorčine te spoznaje, kao da ti nešto veće od tebe stavlja zabranu na snove. Realno, i da nije bilo invaliditeta, ne vjerujem da je postojala šansa da postanem klizačica,

ali ne bi bilo veta na snove. Mislim da je to, zapravo, najveća zamka kod osoba čiji invaliditet se pojavljuje od rođenja ili djetinjstva: to odrastanje sa unaprijed oduzetim mogućnostima, taj fokus na ograničenja. Vjerujem da je upravo to, a ne objektivne teškoće u izvedbi funkcija, razlog što se kod ljudi koji su odrastali sa invaliditetom često javlja nefunkcionalnost u životnim aktivnostima i nesamostalnost. Zaista ne mogu da se sjetim da li sam nakon odbacivanja ideje o klizačkoj karijeri zamišljala odraslu sebe i kako. Maštanja i očekivanja od života su se vratila kasnije, sa tinejdžerskim godinama.

Stalno sam dokazivala svijetu oko sebe da nisam drugačije od svojih vršnjaka, uprkos tome što se teško krećem, ne izlazim na odmore u školi da me neko u gužvi ne gurne, uprkos tome što je njima izgledalo da bi trebalo da budem drugačija. Veća prepreka mi je bila činjenica da se ne uklapam u očekivanu sliku o sebi od objektivnih fizičkih prepreka. Kao da je trebalo da svojim invaliditetom budem pogođena više, a ja sam (nenamjerno) tome prkosila bivajući u svemu *obična* djevojčica. Uvijek sam bila ta koja tješi druge da ne budu puno pogođeni mojim invaliditetom, probijala led u komunikaciji i skoro se izvinjavala što ih, eto, uznemirava moja *situacija*. Ja sam se se sa činjenicom da imam fizička ograničenja znala nositi, ali kao da okolina nije. Tješila sam učitelje, nastavnike, ponekad drugu djecu, objašnjavajući im da postoji još mojih osobina osim tog invaliditeta. Djeca su brže kapirala, tu je obično bilo nelagodnosti samo na prvu. Sada znam da je tješjenje svijeta ipak bio težak teret za jednu djevojčicu. Nekad sam se pitala da li oni vide nešto što ja ne vidim, neku muku zbog koje bi trebalo da budem tužna i pokunjena.

Spasio me je svijet knjiga. Nije bilo nikakvih objašnjavanja, tu sam uvijek bila skroz ja. Nisam to znala tad, ali sada mi je jasno da mi je trebala podrška, da bi štošta bilo mnogo lakše da smo moji roditelji i ja imali dostupnu psihološku podršku, da je zdravstveni pristup bio malo socijalniji, malo više holistički. Frustrirali su me odlasci fizijatru, vježbe, niko nije vidio mene, samo moje mišiće koji

su neumoljivo propadali, moju kičmu koja se krivila. Kao da smo moje tijelo i ja dva odvojena svijeta.

Ne vjerujem da bih danas bila puno drugačija, ali mogla sam ići ponekad lakšim putem, proći sa manje ožiljaka, biti opuštenija, ranije naučiti da rješenje za sve nije da se *dovoljno potrudiš*. Ali suštinski, mi u sebi svi nosimo dušu, pupoljak koji se ne može rascvjetati ni u šta drugo već u ono što jeste, u bilo kojim uslovima, sa više ili manje uloženog truda.

Učila sam da njegujem i mazim djevojčicu u sebi. Prepoznajem je u svojoj hrabrosti, odvažnosti, istupanju izvan normi i danas. Suviše je ozbiljna ta djevojčica. Čak i kada se ja glupiram, ljudi nepogrešivo u meni vide ozbiljnu, možda prerano odraslu djevojčicu, koja misli da mora da brine za to kako se drugi osjećaju u vezi s njom. Ista ta djevojčica me je naučila da ljude gledam ravno u dušu, lako prozirući kroz razna *pakovanja* (bilo da su šarena i sjajna ili neugledna) kojima sami sebe pakujemo ili nas društvo upakuje.

Svaki dan joj govorim da smo dovoljno bile ozbiljne i hrabre i da je sad vrijeme za zrno ludosti.

– *Zajebavaj se, curo, sve će ionako biti u redu. Sve je, uvijek, u redu* – to bih joj rekla.

Znanje ti ne mogu oduzeti

Vesna Paušić, Novi Sad

S velikim ponosom, setom i radošću setim se Vesne, te male, na izgled iste, a potpuno drugačije devojčice od ostale dece. Rođena jednog zimskog dana, pre vremena, sa težinom od hiljadu dvesta grama, koja ubrzo pada na samo devetsto. Borba za život u inkubatoru trajala je tačno devedeset i devet dana. Bila sam najglasnija beba i već tad sam morala da se borim za *svoja prava*. Uspela sam da dobijem šansu za život, na čemu sam veoma zahvalna, a moja drugarica cerebralna paraliza mi je verni pratilac i svaki dan me nauči nešto novo. Često sam odsustvovala od kuće i zajedno sa majkom boravila u bolnicama, specijalizovanim ustanovama i banjama dok je otac radio. U početku nisam primećivala, niti sam se osećala drugačijom. Prvi problemi su nastali kad niko nije želeo da me primi u vrtić zbog dijagnoze. Nisam bila odbačena od strane druge dece u vrtiću, već od zaposlenih koji su bili puni predrasuda. Inkluzija tada nije bila ni na pomolu. U osnovnoj školi, a kasnije i u srednjoj, susrela sam se s istom situacijom. Učitelji i nastavnici nisu imali mnogo razumevanja za mene. Sećam se da smo išli na jahanje ponija i da je svoj deci bilo dozvoljeno da jašu osim meni, iako sam jako dobro znala da se držim na konju, jer mi je to bio vid terapije. Smetalo mi je to, ali sam ipak uspela da se dokažem i pokažem. Volela sam da pravim vratolomije kao i sva druga deca. Svaku prepreku sam smatrala izazovom. Jasno mi je bilo da sam drugačija i često sam se pitala zbog čega ne mogu isto što i moji vršnjaci. U takvim situacijama roditelji su mi uvek govorili da samo učim, jer znanje niko ne može da mi oduzme. Nastavnici nisu želeli da me vode ni na jednu ekskurziju. Uprkos tome, nisam bila uskraćena zahvaljujući roditeljima koji su me vodili na sva ta mesta, tako da sam svojim vršnjacima uvek pokazivala slike pre nego što bi oni otišli na određenu destinaciju. Kako sam postajala starija, nedostajalo mi je druženje sa vršnjacima, provodi, izlasci. Osećala sam se odbačenom i mislila da ne pripadam nigde. Dok su se moji vršnjaci družili tokom letnjih raspusta, boravila sam na re-

habilitaciji u banjama. Maštala sam da jednog dana postanem lekarka i da pomažem ljudima. Upisala sam i završila Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Nije mi bilo lako na tom putu, ali sam zahvalna na svakom iskustvu i životnoj lekciji koju sam naučila. Invaliditet, s jedne strane, mnogo toga uskrati u životu, a opet, s druge strane, mnogo toga i pruži. Gledano iz ove perspektive, danas samo mogu da zahvalim svojim roditeljima na tome što su verovali u mene, ali pre svega samoj sebi na upornosti i istrajnosti, jer bez svega toga ne bih bila ovde gde sam sad. Moja priča se ovde ne završava, već uzdignute glave želim da nastavim da gradim svoju karijeru i radim posao u struci. Nije lako biti drugačiji. Moj moto je da ne morate biti savršeni da biste počeli, ali morate početi da biste bili savršeni.

IZ RECENZIJA:

Čitajući tekstove žena sa različitim iskustvom invaliditeta, pratimo njihove glasove dok komponuju sopstvenu životnu priču koja teče kao tok emocija, sećanja, ljubavi i mnogobrojnih tegoba i oblikuje pred nama događaje iz prošlosti, tako da su osećanja onih koje pričaju, gotovo uvek povezana sa drugima, bez kojih to detinjstvo i mladost ne bi bili mogući. (...) Gotovo sve žene svedoče o brizi porodice za njihov razvoj i zato se (tu) osećaju bezbedne, voljene, nedrugečije, uvek sigurne, dok uslovi u institucijama u kojima se socijalizuju nisu dovoljno naklonjeni njihovom odrastanju i iskustva i sećanja o boravku u (njima) su gotovo sva u zoni negativnog.

Svenka Savić

Dokumentarna ili ispovedna proza ove zbirke direktan je glas ovih žena. Autorke, odrasle žene, istovremeno su devojčice kakve su neka da bile, dvostruke protagonistkinje u bar dva vremenska punkta, stoga su i priče lukovi sa kompleksnim, promenljivim doživljajima sebe i sveta. (...) Dragocena dvostrukost priča su (i) prirodno združene dimenzije univerzalnosti i specifičnosti, specifičnosti odrastanja sa invaliditetom i univerzalnosti koje potiču iz opštih odlika odrastanja i iz datosti našeg područja. (...) I tu je dodatna snaga ove zbirke - autorke iz dubine sebe pružaju sliku lišenu stereotipa (ponekad do mere da, ukoliko ne znate da je priča o devojčici sa invaliditetom, ne biste to ni primetili). To je slika devojčica sa snovima (...) uspomene devojčica koje se igraju i barbikama i mačevima...

Galina Maksimović

Ovo su priče o čudesnim Alisama na pragu obične zemlje, običnog društva, običnosti kojoj se stremi kao najvišem cilju ljudskog postojanja. One nose svoje terete, one biju svoje bitke i vraćaju se jednoj zajedničkoj misli – *da mi je bilo više biti djevojčica*, jer su svijest o različitosti i neprihvatanju težak put koji moraju proći same. (...) Djevojčice koje pričaju svoja iskustva su svoje, pa ipak – imaju zajedničko naše, koje svijet čini lakšim za živjeti posebnost koja se ne bira. I možda čar baš i jeste u tome, znati da krugovi mojih i naših čine polazište za ženu koja zna da razumije djevojčicu koja ju boli, da bi jednom bile zajedno.

Ana Kotur-Erkić

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.163.41-94

SEĆANJA na detinjstvo: odrastanje žena s invaliditetom /
[urednica Marijana Čanak]. - Novi Sad : Iz kruga - Vojvodina,
organizacija za podršku ženama s invaliditetom, 2022 (Novi Sad :
Promo S). - 80 str. ; 20 cm

Tiraž 500.

ISBN 978-86-88141-06-2

COBISS.SR-ID 76397321